

Relațiile etnice și teoria politică occidentală

WILL KYMLICKA

1. Introducere

Statele central- și est-europene, aflate într-un recent proces de democratizare, își îndreaptă uneori privirea spre mai vechile democrații occidentale pentru a vedea în ce fel au tratat acestea diferitele chestiuni politice. Transplantarea ca atare a unor instituții sau politici de la o țară la alta este rareori posibilă ori potrivită, mai ales dacă ele au istorii și condiții economice atât de diferite precum cele dintre Europa de Vest și cea de Est. Totuși, reformatorii democrației doresc adeseori măcar să înțeleagă idealurile și principiile fundamentale care stau la baza funcționării cu o asemenea stabilitate și legitimitate a democrațiilor liberale occidentale. Cu alte cuvinte, reformatorii doresc să cunoască teoria politică a democrațiilor occidentale, chiar dacă implementarea practică a acestor principii de bază ar putea diferi semnificativ în Europa Centrală și de Est (de aici încolo „ECE”).

În unele domenii, mai ales în ce privește drepturile politice și civile fundamentale ale individului, identificarea acestor principii de bază este relativ ușoară. Toate democrațiile occidentale au în comun statul de drept, libertatea presei, libertatea de conștiință, *habeas corpus*, alegerile libere, sufragiul universal al persoanelor adulte etc., iar literatura politologică și juridică occidentală care explică importanța acestor valori este vastă și de lungă durată. Putem spune, într-adevăr, că protejarea acestor drepturi și libertăți face parte din însăși definiția unei democrații liberale. În consecință, pretenția țărilor din ECE de a fi „democratice” este apreciată în funcție de măsura în care acceptă și susțin aceste principii.

Dar când trecem la problema relațiilor etnice, ne este mult mai greu să identificăm principiile care ghidează democrațiile occidentale. Putem găsi o paletă foarte largă de politici în diferitele democrații occidentale, dar este greu de spus dacă și ce anume au ele în comun. Care sînt așadar trăsăturile definitorii ale unei abordări liberal-democratice în administrarea diversității etnoculturale?

Problema nu constă doar în faptul că diferitele democrații occidentale au dat acestor chestiuni răspunsuri diferite, ci și în acela că întreg domeniul relațiilor etnoculturale a fost surprinzător de neglijat de către politologii din Vest. În cea mai mare parte a acestui secol, etnicitatea a fost văzută de politologi ca un fenomen marginal care va dispărea treptat odată cu modernizarea și nu a constituit, de aceea, un subiect important pentru politologii a căror privire era îndreptată spre viitor. Ca urmare, chiar și la mijlocul anilor '80, erau foarte puțini filosofi politici și politologi care se ocupau de acest domeniu¹ (Același lucru se poate afirma în bună măsură și despre multe alte discipline academice, de la sociologie la geografie și istorie).

Astăzi totuși, după decenii de relativă neglijare, problema drepturilor grupurilor etnoculturale a ajuns în prim-planul politologiei occidentale. La această înnoire a interesului politologilor occidentali față de chestiunile referitoare la etnicitate au contribuit o serie de motive. În mod paradoxal, cel mai important dintre ele a fost probabil valul de conflicte etnice din ECE din timpul și de după prăbușirea comunismului. Cei mai mulți teoreticieni occidentali consideraseră că democrația liberală va renaște fără nici un fel de asperități din cenușa comunismului, și mulți dintre ei au dorit să înțeleagă de ce problemele etnicității și naționalismului au putut totuși să deturneze această tranziție.

Existau însă numeroși factori care indicau o accentuare a etnicității chiar și în interiorul democrațiilor occidentale: reacția autohtonistă împotriva imigranților și refugiaților din multe țări occidentale (cu deosebire în Franța, Marea Britanie, Germania și Statele Unite); resuscitarea și mobilizarea politică a popoarelor indigene, avînd ca rezultat proiectul de declarație al Națiunilor Unite cu privire la drepturile popoarelor indigene; de asemenea, continua, chiar crescîndă amenințare a secesiunii în interiorul cîtorva dintre cele mai înfloritoare democrații occidentale, de la Quebec la Scoția, Flandra și Catalonia.

Toți acești factori, care au atins punctul culminant la începutul anilor '90, au arătat clar faptul că democrațiile liberale occidentale nu rezolvaseră sau depășiseră de fapt tensiunile pe care le pot produce diferențele etnoculturale. De aceea, nu este nicidecum surprinzător că politologii și-au îndreptat tot mai mult atenția către această problemă. În ultimii ani, de pildă, am fost martorii apariției după decenii (sau poate dintotdeauna) a primelor cărți englezești de filosofie a normelor privitoare la secesiune, naționalism, emigrare, multiculturalism și drepturile indigenilor².

În această privință, politologii democrați preocupați de relațiile etnice din Occident nu sînt cu mult mai avansați decît cei din ECE. Cu siguranță, cele mai multe țări occidentale au o lungă (și uneori sîngeroasă) istorie a tratării diversității etnice în cadrul constituțional liberal-democratic. Dar pînă foarte de curînd, lecțiile acestei istorii nu au fost articulate într-o teorie bine definită, astfel încît adevăratele idealuri și principii după care se ghidează democrațiile occidentale au rămas obscure, adesea chiar și pentru cei implicați în mod cotidian în administrarea relațiilor etnice. Mai mult, după cum vom vedea, în multe din democrațiile occidentale, odată ce vechile presupoziii și politici sînt probate și se dovedesc deficitare, relațiile etnice trec ele însele printr-o stare fluctuantă.

Datorită tuturor acestor motive, politologia occidentală ar putea avea relativ puține de oferit popoarelor din ECE, care se confruntă cu tipurile de conflicte etnice discutate aici. În comparație cu literatura despre drepturile civile, dispunem doar de începuturile unei literaturi teoretice cu privire la relațiile etnice. În plus, această literatură încearcă să elaboreze teorii asupra unei realități aflate într-o schimbare rapidă. În timp ce susținerea protecției juridice și constituționale a drepturilor civile ale individului nu a fost niciodată atît de puternică în democrațiile occidentale ca în momentul de față, nu există un consens similar în ce privește tratarea diferențelor etnice, și, într-adevăr, orice aspect al relațiilor etnice din Vest constituie un potențial subiect de controversă.

Scopul meu în această lucrare nu e, așadar, acela de a stabili în ce măsură se conformează politicile curente din țările ECE cu privire la relațiile etnice unor vechi și bine-definite principii occidentale, pentru simplul fapt că asemenea principii nu există. Scopul meu este mai degrabă acela de a contura cîteva din contribuțiile interesante de ultimă oră ale politologilor occidentali și de a vedea dacă au relevanță pentru discuțiile actuale. Eu cred că toate aceste teorii occidentale pot aduce puțină lumină asupra opțiunilor politice pentru țările din ECE, dar cred de asemenea că dezbaterile din Europa Centrală și de Est pot la rîndul lor pune în lumină limitările acestor teorii noi.

Unul din motivele pentru care politologii occidentali nu au reușit să trateze satisfăcător chestiunea diferențelor etnice este acela că au fost orbiți de ceea ce voi numi mitul „neutralității etnoculturale”. Elaborarea unei teorii liberal-democratice coerente a relațiilor etnice a devenit posibilă doar cînd a fost lăsat în urmă acest mit. Îmi voi începe deci lucrarea prin analiza acestui mit (secțiunea 2), iar apoi voi explica modelul alternativ al relațiilor etnice elaborat de cîteva politologi liberali-democratici mai noi (secțiunea 3). Voi încheia prin analiza cîtorva dintre posibilele aplicații ale acestei teorii la țările ECE (secțiunile 4 și 5).

2. Mitul neutralității etnoculturale

După cum observam mai devreme, politologii occidentali au avut puține lucruri explicate de spus în privința modului de abordare a diferențelor etnoculturale. Dar și atunci cînd ei au dat totuși un răspuns, acesta a fost acela că statul trebuie să fie „neutru” în ce privește diferențele etnoculturale. Statele liberale trebuie să fie „neutre” față de identitatea etnoculturală a cetățenilor lor și indiferente față de capacitatea grupurilor etnoculturale de a se perpetua în timp. Potrivit acestei concepții, statele liberale tratează cultura în același fel ca și religia, adică, ca pe ceva care ține de viața particulară a oamenilor și care nu constituie o preocupare pentru stat (atîta timp cît ei respectă drepturile celorlalți). Așa cum liberalismul exclude instituirea unei religii oficiale, tot așa nu pot exista culturi oficiale care să se bucure de un statut privilegiat față de alte apartenențe culturale posibile.

De pildă, Michael Walzer susține că liberalismul implică un „divorț acut între stat și etnicitate”. Statul liberal se situează deasupra tuturor grupurilor etnice și naționale din țară, „refuzînd să subscrie modului lor de viață sau să-l susțină, sau să se intereseze în mod activ de perpetuarea lor socială”. În schimb, statul este „neutru cu privire la limba, istoria, literatura, calendarul” acestor grupuri. El spune că cel mai elocvent exemplu al unui astfel de stat liberal neutru îl reprezintă Statele Unite, a căror neutralitate etnoculturală se reflectă în faptul că nu este recunoscută constituțional nici o limbă oficială³.

Într-adevăr, unii politologi susțin că tocmai aceasta este ceea ce deosebește „națiunile civice” liberale de „națiunile etnice” neliberale. Națiunile etnice consideră perpetuarea unei anume identități și culturi etnonaționale drept unul din scopurile lor cele mai importante. Dimpotrivă, națiunile civice sînt „neutre” în ce privește identitatea etnoculturală a cetățenilor lor, și definesc apartenența națională doar în termenii aderenței la anumite principii ale democrației și justiției⁴.

Acest principiu al neutralității etnoculturale a fost adesea invocat în Vest ca motiv de respingere a oricăror pretenții ale minorităților la drepturi speciale care depășesc setul standard de drepturi politice și civile ale individului acordate tuturor cetățenilor. Potrivit acestei concepții, acordarea unor drepturi sau a unei recunoașteri

explicite unei comunități minoritare înseamnă o îndepărtare radicală de la neutralitatea tradițională a statului liberal.

Unii apărători ai drepturilor minorităților sînt de acord că aceste drepturi implică o deviere majoră de la funcționarea normală a statului liberal, dar insistă asupra faptului că interesele puse în joc sînt suficient de importante pentru a justifica măsuri excepționale. Charles Taylor, de pildă, susține că în lumea modernă oamenii au o nevoie esențială de „recunoaștere” și că în absența drepturilor minorităților, multe comunități se simt insuficient recunoscute sau de-a dreptul invizibile⁵. În mod similar, Joseph Raz susține că „apartența” la un grup joacă un rol vital în asigurarea respectului de sine al indivizilor, și merită de aceea recunoaștere și susținere publice. Atît Taylor cît și Raz sînt de acord că sarcina demonstrării acestei idei revine aceluia care doresc să se abată de la regula neutralității etnoculturale, și constă în identificarea unor nevoi importante care ar rămîne altminteri nesatisfăcute într-un stat care se cramponează de neutralitatea etnoculturală.

Așadar, pînă destul de curînd, atît criticii cît și apărătorii drepturilor minorităților din Vest împărtășeau această concepție că statul liberal este în mod tipic neutru din punct de vedere etnocultural, iar centrul de greutate al polemicii lor era întrebarea dacă există motive suficient de puternice pentru abaterea de la norma sau prezumția neutralității etnoculturale.

Totuși, se recunoaște tot mai mult că ideea neutralității etnoculturale este doar un mit. Într-adevăr, afirmația că statele liberal-democratice (sau „națiunile civice”) sînt neutre din punct de vedere etnocultural este în mod evident falsă, atît istoric cît și conceptual. Modelul religiei, cu stricta separare între biserică și stat, este total greșit ca explicație a relației dintre statul liberal-democratic și comunitățile etnoculturale.

Să luăm, de pildă, politicile actuale ale Statelor Unite care sînt, chipurile, prototipul statului „neutru”. În primul rînd, există o cerință legală ca toți copiii să învețe limba engleză la școală. În al doilea rînd, există o cerință legală ca imigranții (cei care au depășit vîrsta de 50 de ani) să învețe limba engleză pentru a putea dobîndi cetățenia americană. În al treilea rînd, există o cerință „de facto” pentru angajarea în instituțiile de stat ca respectivii candidați să cunoască limba engleză. În al patrulea rînd, deciziile privitoare la limitele guvernelor statelor și momentul admiterii lor în federație, au fost luate deliberat în așa fel încît să se asigure că anglofonii vor fi majoritari în cadrul fiecăruia dintre cele 50 de state ale federației americane⁶.

Aceste decizii privind limba de educație și angajarea în cadrul structurilor guvernamentale, condițiile pentru acordarea cetățeniei și stabilirea granițelor interne, sînt foarte importante. Ele nu sînt excepții izolate de la vreo normă a neutralității etnoculturale. Dimpotrivă, ele sînt strîns legate între ele, formînd însăși structura statului american și modul în care statul, la rîndul său, structurează societatea. Ele au jucat un rol esențial în a determina care comunități etnolingvistice vor prospera, și care se vor restrînge.

Unul din factorii cei mai importanți care hotărăsc dacă o cultură va supraviețui este dacă limba sa este o limbă folosită în structurile oficiale sau nu, adică dacă limba respectivă este folosită în educația publică, în justiție, legislație, instituții de protecție socială, instituții de sănătate, etc. Asigurarea educației finanțate de stat în limba maternă este capitală, odată ce garantează generației următoare perpetuarea limbii și a tradițiilor asociate ei. Și, întrucît guvernele administrează 40%-50% din PIB în majoritatea țărilor, limba în care se fac contractele și angajările în structurile oficiale este de asemenea un factor major în a determina care comunitate lingvistică va prospera și care se va restrînge. Iar în țările în care serviciul militar este obligatoriu, limba vorbită în unitățile militare a jucat un rol similar. Serviciul militar obligatoriu în unitățile militare de limbă franceză a fost esențial în transformarea „țărănilor în francezi” după cum spune un celebru studiu asupra naționalismului francez, tot așa cum serviciul militar obligatoriu din unitățile militare de limbă ebraică rămîne unul din mijloacele importante de integrare națională din Israelul de azi⁷.

Dată fiind amploarea educației obligatorii și standardizate, pretențiile educaționale înalte la locurile de muncă și larga interacțiune cu instituțiile guvernamentale, orice limbă care nu este publică devine atît de marginalizată încît este puțin probabil să supraviețuiască astfel decît fie în rîndul unei elite restrînse, fie într-o formă ritualizată, fie în teritorii rurale izolate, și nu ca o limbă vie și în dezvoltare, care stă la baza unei culturi active. Deciziile guvernului în privința limbii folosite în educația și administrația publică sînt practic decizii ce stabilesc care comunități lingvistice vor supraviețui.

În Statele Unite, aceste decizii au avut ca rezultat impunerea hegemoniei limbii engleze. Iar acest lucru nu a fost un produs secundar accidental sau neintenționat — a fost scopul expres al deciziilor guvernului de a impune această hegemonie. Toate aceste decizii au fost luate cu intenția promovării integrării în ceea ce numesc o „cultură societală”, prin care înțeleg o cultură masată într-un anumit teritoriu, bazată pe o limbă comună care este

folosită într-un număr larg de instituții societale, atât în viața publică cât și în cea privată (școli, mass-media, drept, economie, guvern, etc.), acoperind întregul domeniu al activităților umane, inclusiv viața socială, educațională, religioasă, recreațională și economică. O numesc cultură societală pentru a sublinia că ea implică o limbă și instituții sociale comune, mai degrabă decât credințe religioase, obiceiuri de familie și stiluri de viață personală comune. În cadrul democrației liberale, culturile societale sînt inevitabil pluraliste, incluzînd atât creștini, cât și musulmani, evrei și ateii; atât heterosexuali, cât și homosexuali; atât specialiști urbani cât și fermieri rurali; atât conservatori cât și socialiști. O asemenea diversitate este rezultatul inevitabil al drepturilor și libertăților garantate cetățenilor dintr-o țară liberală — cuprinzînd libertatea de conștiință, libertatea de asociere, libertatea cuvîntului, a diferenței politice și dreptul la viață privată — mai ales cînd sînt combinate cu o populație diversă din punct de vedere etnic.

Guvernul american a promovat în mod deliberat integrarea într-o asemenea cultură societală, adică a încurajat cetățenii să-și considere oportunitățile ca aflate în strînsă legătură cu participarea în instituțiile societale comune, care funcționează în limba engleză. La toate nivelele de guvernare — federal, de stat și municipal — a fost evidențiat faptul că există un interes public legitim în promovarea unei limbi comune, iar Curtea Supremă a sprijinit în mod repetat această afirmație dînd cîștig de cauză legilor care prevăd învățarea limbii engleze și folosirea ei în școli și posturile din structurile oficiale. După cum spunea Gerald Johnson, „*E una din micile ironii ale istoriei că nici un imperiu poliglot al Vechii Lumi nu a îndrăznit să fie atât de neîndurător în impunerea unei singure limbi întregii sale populații precum a fost republica liberală «devotată pricipiului că toți oamenii sînt creați egali»*”⁸.

Evident, sensul în care americanii anglofoni împărtășesc o „cultură” comună este unul foarte diluat de vreme ce ea nu exclude diferențele religioase, ale valorilor personale, ale relațiilor familiale și nici alegerea modului de viață. Într-adevăr, această folosire a termenului „cultură” este în disonanță cu felul în care este el folosit în cadrul celor mai multe discipline academice, unde cultura este definită într-un sens foarte consistent, etnografic, referindu-se la împărtășirea unui folclor, a unor obiceiuri și ritualuri comune. Cetățenii unui stat liberal modern nu împărtășesc o cultură comună într-un sens atât de consistent, etnografic. Dar dacă dorim să înțelegem natura construcției moderne a statului, avem nevoie de o concepție foarte diferită și mai consistentă a culturii, centrată pe o limbă comună și instituțiile societale comune.

Chiar dacă acest tip de cultură comună este diluat, este totuși departe de a fi lipsit de importanță. Dimpotrivă, așa cum voi arăta mai jos, încercările de integrare într-o asemenea cultură societală comună au întîmpinat adesea o puternică rezistență. Cu toate că integrarea, înțeleasă în acest fel, lasă loc atât pentru exprimarea personală cât și publică a diferențelor individuale și colective, unele comunități au respins vehement ideea că ar trebui să-și considere oportunitățile ca fiind legate de instituțiile societale funcționînd în limba majorității.

Chiar dacă ideea unui stat neutru din punct de vedere cultural este un mit, aceasta nu înseamnă că guvernele pot promova doar o singură cultură societală. Politicile oficiale pot încuraja susținerea a două sau mai multe culturi societale într-o singură țară — într-adevăr, după cum voi arăta în cele ce urmează, tocmai acest lucru caracterizează statele multinaționale precum Canada, Spania, Belgia sau Elveția.

Totuși, de-a lungul istoriei, toate democrațiile liberale au încercat de fapt, într-un moment sau altul, să impună o singură cultură societală pe întregul lor teritoriu. ESTE nevoie deci să înlocuim ideea unui stat „neutru sub aspect etnocultural” cu un nou model de stat democratic-liberal — care s-ar putea numi modelul „construcției naționale”. Teoreticienii occidentali se află încă la începuturile elaborării detaliilor acestui model al „construcției naționale” a statului democratic și a explicării modului și cauzelor care au dus la o formă „națională” atât de marcată a democrațiilor liberale. De ce implementarea principiilor liberal-democratice și consolidarea statelor democratice liberale au fost atât de strîns legate istoric de promovarea unei limbi naționale și a unei culturi societale comune?

S-ar putea crede că această construcție națională este o chestiune pur și simplu de imperialism cultural sau de prejudecată etnocentrică. Dar mulți dintre noii politologi liberali — cunoscuți sub numele de „naționaliști liberali” — susțin că acest tip de „construcție națională” se pune în slujba unei serii de idealuri democratice importante și legitime⁹. De pildă, o economie modernă are nevoie de o forță de muncă flexibilă, educată și calificată. Educația publică standardizată, desfășurată într-o limbă comună, a fost adesea considerată o condiție esențială pentru ca toți cetățenii să aibă șanse egale în obținerea unui loc de muncă în economia modernă. Într-adevăr, șansele egale se definesc tocmai în termenii unui acces egal la instituțiile principale care funcționează în limba dominantă.

De asemenea, participarea la o cultură societală comună a fost adesea considerată ca esențială pentru generarea solidarității în cadrul statelor democratice moderne. Tipul de solidaritate cerută într-un stat al bunăstării reclamă din partea cetățenilor să aibă un puternic sentiment de apartenență și identitate comună și deci să facă sacrificii unul pentru altul, iar această identitate comună se presupune a fi favorizată de o limbă comună. În plus, o limbă comună a fost considerată ca esențială pentru democrație — cum va putea „poporul” să guverneze dacă cei care fac parte din el nu se înțeleg unul pe celălalt? Pe scurt, promovarea integrării într-o cultură societală comună a fost considerată ca esențială pentru egalitatea socială și coeziunea politică în statele moderne.

Astfel toate statele occidentale s-au angajat în acest proces de „construcție națională”, adică, un proces de promovare a unei limbi comune și a unui sentiment de apartenență comună și de acces egal la instituțiile sociale bazate pe acea limbă¹⁰. Deciziile privind limba oficială, programa de învățământ și condițiile dobândirii cetățeniei au fost făcute toate cu intenția expresă a răspîndirii unei anumite culturi în întreaga societate și a promovării unei anumite identități naționale bazate pe participarea la acea cultură societală.

Existența acestor programe de construcție națională este un lucru foarte important în democrațiile occidentale, dar care a fost, cu toate acestea, ignorat aproape în totalitate de poliologii liberali. Nici una dintre marile figuri ale tradiției liberale nu s-a angajat într-o discuție susținută a justificării scopurilor politicilor de construcție națională sau a limitelor permise ale formele lor. De pildă, este de permis unui stat liberal să impună imigranților învățarea limbii majorității drept o condiție a cetățeniei? În zadar am căuta discutarea uneia sau alteia dintre aceste politici de construcție națională la Locke, Kant, Mill, Popper, Rawl sau Dworkin. Aceasta este o lacună majoră în teoria liberală și rămîn multe lucruri de făcut pentru a o remedia.

3. Echitate etnoculturală

În timp ce rolul construcției naționale în funcționarea democrațiilor liberale necesită un studiu mai larg, este deja limpede, cred eu, că acest model de construcție națională ne obligă să regîndim radical problema drepturilor minorităților. Întrebarea care se pune nu mai este cum să justificăm îndepărtarea de o anumită normă a neutralității, ci mai degrabă dacă nu cumva eforturile de construcție națională ale majorității creează nedreptăți pentru minorități? Și dacă drepturile minorităților contribuie la protecția împotriva acestor nedreptăți? Cu alte cuvinte, standardul pentru evaluarea revendicărilor de drepturi ale minorităților nu mai este o chestiune de neutralitate etnoculturală, ci de echitate etnoculturală.

Politologii occidentali sînt doar la începuturile regîndirii drepturilor minorităților în această nouă lumină. Acest proces de regîndire este complicat de faptul că acest model de construcție națională are impact diferit asupra diferitelor tipuri de comunități. Prin urmare, tipurile de drepturi ale minorităților revendicate și problemele de echitate pe care le ridică variază de la o țară la alta și de la o comunitate la alta. Politologii occidentali abia acum încep să se implice într-o analiză atît de amănunțită a cazurilor particulare. Oricum, în ultimii ani s-au adus destule contribuții pentru a se putea evidenția liniile generale ale unei noi teorii liberale a drepturilor minorităților, linii pe care voi încerca să le schitez în această ultimă parte a secțiunii de față.

După cum observă Charles Taylor, procesul de construcție națională privilegiază inevitabil membrii culturii majoritare:

„Dacă o societate modernă are o limbă „oficială”, în sensul cel mai strict al termenului, adică o cultură și o limbă pe care statul le finanțează, le inculcă și le definește, în care atît economia, cît și statul funcționează, atunci este evident că reprezintă un avantaj imens pentru oameni dacă această limbă și cultură este a lor. Vorbitorii altor limbi sînt net dezavantajați”¹¹.

Culturile minoritare sînt, așadar, puse în fața unei alegeri. Dacă toate instituțiile publice își desfășoară activitățile într-o altă limbă, minoritățile au de înfruntat pericolul marginalizării lor în principalele instituții economice, academice și politice ale societății. Confruntate cu această dilemă, minoritățile vor avea (simplificînd foarte mult) trei opțiuni principale:

(i) pot accepta integrarea în cultura majorității, chiar dacă încearcă probabil să renegocieze condițiile integrării;

(ii) pot căuta tipurile de drepturi și competențe din sfera auto-guvernării de care au nevoie pentru a-și menține propria cultură societală — adică, pentru a-și crea propriile instituții economice, politice și educaționale în limba proprie. Aceasta înseamnă că ele pot urma propria formă de construcție națională în concurență cu ale celorlalte grupuri;

(iii) pot accepta o marginalizare permanentă.

Se pot identifica grupuri etnoculturale pentru fiecare din aceste categorii precum și grupuri care sînt situate într-o poziție intermediară. De pildă, unele comunități de imigranți aleg marginalizarea permanentă. Se pare că acest lucru este valabil în cazul huteriților din Canada și al comunității Amish din Statele Unite. Dar alegerea de a accepta marginalizarea nu prezintă interes decît pentru sectele religioase a căror teologie impune evitarea oricărui contact cu lumea modernă. Huteriții și comunitatea Amish nu sînt preocupați de marginalizarea lor în universități și organe legislative, deoarece ei consideră asemenea instituții „lumești” drept corupte.

Teoretic, toate celelalte minorități etnoculturale încearcă totuși să ia parte la viața lumii moderne, și pentru a putea face acest lucru ele trebuie fie să se integreze în societatea majoritară, fie să obțină prerogativul autoguvernării de care au nevoie pentru a-și crea și susține propriile instituții moderne. Puse în fața acestei alegeri, comunitățile etnoculturale au răspuns în moduri diferite. Voi discuta pe scurt cinci tipuri de comunități etnoculturale care pot fi înțelnite în democrațiile occidentale: minoritățile naționale, imigranții, sectele etnoreligioase, metecii și castele rasiale. În fiecare caz voi arăta cum au fost ele afectate de construcția națională a majorității, ce fel de revendicări de drepturi ale minorităților au înaintat ca reacție la această construcție națională și legătura pe care o au aceste revendicări cu principiile liberal-democratice de bază.

(a) *Minoritățile naționale.* Prin minorități naționale înțeleg comunități care formau societăți active și complete în țara lor istorică înainte de a fi încorporați într-un stat mai mare. Încorporarea unor asemenea minorități naționale a avut loc de obicei împotriva voinței lor, ca urmare a colonizării, cuceririi sau cedării de teritoriu de la o putere imperială la alta, dar se poate produce și în mod voluntar ca rezultat al federalizării.

Aceste minorități naționale se întîlnesc atît în democrațiile „Lumii Vechi”, cît și în cele ale „Lumii Noi”. În America de Nord, de pildă, fac parte din această categorie indienii americani, portoricanii, mexicanii în Statele Unite și popoarele băștinașe și quebecanii din Canada. Unele dintre țările Lumii Vechi sînt multinaționale, fie pentru că au integrat în mod forțat populațiile indigene (de exemplu, Finlanda), fie pentru că s-au format prin federalizarea mai mult sau mai puțin voluntară a două sau mai multe culturi europene (de exemplu, Belgia și Elveția). Consecințele încorporării au fost adesea mult mai catastrofale pentru popoarele indigene decît pentru alte minorități naționale.

Indiferent de felul în care au fost încorporate, minoritățile naționale au răspuns de obicei construcției naționale a majorității prin angajarea într-o construcție națională concurentă proprie. Într-adevăr, pentru a promova această construcție națională, ele caută adesea să folosească aceleași mijloace pe care le folosește majoritatea, de exemplu ele caută să dobîndească controlul în regiunea lor asupra limbii de predare și a programei școlare, asupra limbii folosite în administrație, asupra condițiilor imigrării și naturalizării sau asupra stabilirii granițelor interne. Acesta este un lucru care se observă clar în cazul naționalismului flamand sau quebecan, care s-a preocupat tocmai de obținerea și exercitarea acestor prerogative ce țin de construcția națională. Dar acest lucru este valabil tot mai mult și în cazul popoarelor indigene din America de Nord, care au adoptat limba „națiunii proprii”. Ideea că relațiile cu popoarele indigene trebuie să se desfășoare ca „de la națiune la națiune” a fost afirmată în Canada de recenta Comisie Regală a Popoarelor Autohtone. După cum observă această Comisie, primul pas în a face ca un asemenea model să funcționeze este ca popoarele băștinașe să se angajeze într-o campanie majoră de construcție națională, care necesită exercitarea unor competențe mult mai mari de autoguvernare și înființarea multor noi instituții societale¹².

Pe scurt, minoritățile naționale au căutat de obicei să-și mențină sau să-și sporească autonomia lor politică. Dus la extrem, acest lucru poate implica revendicarea unei secesiuni categorice, dar de cele mai multe ori implică o formă sau alta de autonomie regională. În mod obișnuit, minoritățile naționale se mobilizează pe o linie naționalistă, folosind limba „naționalității” pentru a descrie și justifica aceste pretenții de autoguvernare. În timp ce ideologia naționalistă consideră de obicei independența deplină ca punctul final „normal” sau „firesc”, pentru unele minorități naționale acest lucru este indezirabil, din motive economice sau demografice. În plus, idealul istoric al unui stat pe deplin suveran este tot mai învechit în lumea de astăzi a economiei globalizate și a instituțiilor transnaționale. Prin urmare, este tot mai mare interesul pentru explorarea și a altor forme de autoguvernare, cum este federalismul.

Cum ar trebui să răspundă democrațiile liberale unui astfel de naționalism al minorităților? Istoric vorbind, democrațiile liberale au încercat să suprimă naționalismul minorităților, adesea fără milă. De pildă, în diferite momente ale secolelor optsprezece și nouăsprezece, în Franța s-a interzis folosirea limbilor bretonă și bască în școli și în publicații, și au fost interzise orice grupări politice care urmăreau promovarea naționalismului liberal minoritar; Canada i-a privat pe quebecanii de dreptul la instituții proprii în limba franceză și a restabilit granițele politice astfel încît quebecanii să nu fie majoritari în nici o provincie; de asemenea, Canada a declarat ilegale

grupările politice ale băștinașilor care aveau ca scop promovarea revendicărilor lor naționale; iar cînd SUA a cucerit zona de sud-vest în urma războiului cu Mexicul din 1848, i-a privat pe hispanicii stabiliți de mai mult timp acolo de dreptul de a avea propriile lor instituții în limba spaniolă, le-a impus testele de alfabetizare pentru a le îngreuna votul și a încurajat imigrarea masivă în acel teritoriu pentru ca hispanicii să fie depășiiți numeric.

Toate aceste măsuri erau menite să slăbească puterea minorităților naționale și să le elimine orice sentiment al deținerii unei independențe naționale distincte. Acest lucru a fost justificat prin faptul că minoritățile, care se consideră ca națiuni distincte, vor fi neloiale și potențial secesioniste. Așadar, minoritățile naționale au fost prima țintă de atac a campaniilor de promovare a construcției naționale a majorității.

Dar atitudinea democrațiilor liberale față de naționalismul minoritar a cunoscut o schimbare dramatică în acest secol. Se admite tot mai mult că suprimarea naționalismului minoritar a fost o greșeală atît din motive empirice cît și normative. Empiric vorbind, dovezile arată că forțarea minorităților naționale să se integreze în comunitatea națională predominantă este pur și simplu lipsită de eficacitate. Statele occidentale s-au înșelat asupra trăinicieii identității naționale a minorităților. Caracterul unei identități naționale se poate schimba rapid, ne-o arată bunăoară eroii, miturile și obiceiurile tradiționale. Dar identitatea în sine — sentimentul de a constitui o națiune distinctă cu o cultură națională proprie — este mult mai stabilă. Guvernele democratice liberale au folosit uneori toate mijloacele avute la dispoziție pentru a distruge sentimentul unei identități separate în rîndul minorităților lor naționale, de la interzicerea tradițiilor tribale pînă la interzicerea limbii minoritare în școli. Dar în ciuda secolelor de discriminare juridică, de prejudecăți sociale și de indiferență, minoritățile naționale și-au păstrat atît sentimentul că formează o națiune distinctă, cît și dorința lor de autonomie națională.

Prin urmare, atunci cînd statul atacă sentimentul de naționalitate distinctă a minorității, rezultatul este mai degrabă unul de sporire decît de reducere a amenințării neloyalității și a mișcărilor secesioniste. Într-adevăr, cercetările recente ale conflictelor etnonaționaliste de pe glob indică faptul că structurile de autogovernare diminuează probabilitatea unor conflicte violente, în timp ce refuzul sau respingerea dreptului la autogovernare este de natură să intensifice gradul conflictului¹³. În experiența democrațiilor occidentale, cel mai bun mod de a se asigura loialitatea minorităților naționale a fost acela de a accepta, iar nu de a ataca sentimentul lor de naționalitate distinctă.

Aceasta este tendința evidentă în majoritatea democrațiilor occidentale care includ minorități naționale. De pildă, Canada a adoptat un sistem federal care le acordă quebecanilor drepturi lingvistice și autonomie regională semnificative, Statele Unite au acordat drepturi lingvistice și o formă specială de autonomie regională în Puerto Rico. Atît Canada cît și Statele Unite și țările scandinave au acordat popoarelor indigene dreptul la autogovernare, iar Belgia, Spania și Marea Britanie au evoluat de asemenea în direcția acordării autonomiei regionale pentru minoritățile lor naționale. În toate aceste țări, a fost abandonat obiectivul eliminării identității naționale a minorităților, fiind acceptat în prezent faptul că aceste comunități vor continua să se considere națiuni distincte care se autoguvernează în cadrul unui stat mai larg.

A existat o perioadă în care eliminarea sentimentului național al minorităților naționale a constituit o posibilitate reală. În definitiv, în secolul al XIX-lea Franța a reușit mai mult sau mai puțin să-i integreze în comunitatea națională franceză a majorității pe basci și bretoni, chiar dacă nu și pe corsicani. Acest lucru a încetat să mai reprezinte o posibilitate reală pentru democrațiile occidentale. Faptele demonstrează că nici o comunitate națională care a supraviețuit pînă în acest secol păstrîndu-și intact sentimentul identității sale naționale, nu poate fi forțată să renunțe la dorința ei de recunoaștere și autonomie națională. Franța a avut succes în secolul al XIX-lea doar pentru că în cazul bascilor și al bretonilor a folosit constrîngerea într-un grad care ar fi de neconceput azi. Chiar și acolo unde, în secolul nostru, acest tip de constrîngere a fost folosit într-o măsură asemănătoare (de exemplu, împotriva unor popoare indigene), el s-a dovedit ineficace în a elimina identitatea națională a minorității. Puține sînt exemplele acestui secol în care comunități naționale recunoscute au acceptat integrarea într-o altă cultură, chiar dacă în cazul multora dintre ele au existat o importantă susținere economică și presiuni politice care să le determine să acționeze în această direcție. Așa cum observă și Anthony Smith „*e indiferent cînd și cum este făurită o identitate națională; odată stabilită, devine foarte greu, dacă nu chiar imposibil de eradicat (excluzînd genocidul total)*”¹⁴.

Prin urmare, mai vechile încercări de a suprima naționalismul minoritar au fost abandonate ca ineficiente și într-adevăr contraproductive. Dar ele au fost respinse și pe baze morale. În definitiv, pe ce considerent poate politologia liberal-democratică justifica suprimarea naționalismului minorităților în timp ce permite construcția națională a majorității? Din punct de vedere moral, cele două par în egală măsură îndreptățite. Dacă majoritatea

se poate angaja în mod legitim într-o construcție națională legitimă, de ce nu ar putea și minoritățile naționale, mai ales acelea care au fost încorporate împotriva voinței lor în alt stat, să facă același lucru?

Cu siguranță principiile liberale stabilesc anumite limite modului în care se derulează construcția națională a comunităților naționale. Principiile liberale exclud orice tentative de purificare etnică, de retragere a cetățeniei sau de violare a drepturilor omului. După cum notam mai sus, democrația liberală se bazează pe principiul respectării drepturilor civile și politice ale individului. Mai mult decât atât, principiile liberale vor mai insista ca orice comunitate națională implicată într-un proiect de construcție națională să respecte dreptul altor națiuni aflate sub jurisdicția sa de a-și proteja și construi propriile instituții naționale. De pildă, quebecanii sînt îndreptățiți să-și susțină drepturile naționale față de restul Canadei, dar numai cu condiția ca ei să respecte la rîndul lor dreptul bășinașilor din Quebec de a-și susține drepturile naționale față de restul Quebec-ului.

Aceste limite sînt importante, dar ele lasă încă loc într-o măsură semnificativă unor forme legitime de naționalism minoritar. În plus, este probabil ca aceste limite să fie similare atît pentru națiunile minoritare cît și pentru cele majoritare. Egale sub celelalte aspecte, minoritățile naționale ar trebui să aibă acces la aceleași mijloace de construcție națională ca și națiunea majoritară și să fie supusă acelorași limitări liberale.

Cu alte cuvinte, avem nevoie de o teorie socială asupra formelor de construcție națională admisibile în cadrul democrațiilor liberale. Nu cred că politologii occidentali să fi elaborat pînă acum o astfel de teorie. Unul dintre multele efecte secundare regretabile ale influenței modelului de „neutralitate etnoculturală” a statului liberal este acela că politologii liberali nu au abordat niciodată această problemă într-un mod explicit. Totuși, aceasta este întrebarea pertinentă pe care trebuie să ne-o punem. Problema nu este dacă „ne-au dat minoritățile naționale un motiv convingător pentru abandonarea normei neutralității etnoculturale?”, ci mai degrabă „de ce să nu dispună și minoritățile naționale de aceleași prerogative de construcție națională de care se bucură majoritatea?” Acesta este contextul în care trebuie evaluat naționalismul minoritar, ca un răspuns la construcția națională a majorității, prin folosirea acelorași mijloace în construcția națională. Iar dovezile trebuie să le aducă aceia care vor să le conteste minorităților naționale aceleași prerogative în construcția națională ca cele pe care majoritatea națională le consideră firesc să le aibă pentru sine.

Prin urmare, atît din motive morale cît și din precauție, un număr tot mai mare de democrații occidentale, care includ minorități naționale, acceptă ideea că sînt mai degrabă state „multinaționale” decît „state naționale”. Ele recunosc coexistența a două sau mai multe națiuni în perimetrul granițelor lor și recunosc că fiecare națiune constituantă are un drept la fel de întemeiat la drepturi lingvistice și prerogative de autogovernare necesare pentru menținerea ca o cultură societală distinctă. Iar acest caracter multinațional este afirmat frecvent, în mod explicit, în constituția acestor țări.

De asemenea, un număr tot mai mare de state multinaționale recunosc că aceste drepturi naționale sînt cel mai bine protejate sub forma federalismului, de vreme ce federalismul permite crearea de unități politice regionale controlate de minoritatea națională și cu puteri de guvernare substanțiale (și protejate de constituție). Așadar, ceea ce vedem că apare acum în cadrul mai multor democrații occidentale este o nouă formă de „federalism multinațional”, adică un model al statului ca federație de popoare sau națiuni concentrate regional, în care granițele sînt stabilite și puterile sînt distribuite în așa fel încît să se asigure fiecărei comunități naționale menținerea unei culturi societale distincte și cu o autogovernare proprie¹⁵.

Această tendință, cred, reprezintă unul din progresele cele mai importante înregistrate de democrațiile occidentale în acest secol. Se vorbește mult (și pe bună dreptate) despre rolul extinderii priorității acordate oamenilor de culoare, femeilor și clasei muncitoare în societățile în curs de democratizare din Vest. Dar în felul său, această trecere de la oprinare la acomodarea cu naționalismul minorităților a jucat un rol esențial în consolidarea și fundamentarea democrației. Într-adevăr, este important de subliniat că aceste federații multinaționale au succes din toate punctele de vedere. Nu numai că ele au rezolvat într-un mod pașnic sau democratic conflictele provenite din rivalitatea identităților naționale, dar au asigurat cetățenilor lor și un nivel înalt de prosperitate economică și libertate a individului. Acesta este un lucru cu adevărat remarcabil dacă luăm în considerare puterea imensă a naționalismului în acest secol. Naționalismul a dezmembrat imperii coloniale și dictaturi comuniste și a redefinit granițe în întreaga lume. Totuși, federațiile multinaționale democratice au reușit să îmblînzească forța naționalismului. Federalismul democratic a îmblînzit și pacificat naționalismul, respectînd în același timp drepturile și libertățile individului. Cu greu ne putem închipui orice alt sistem politic despre care să se poată afirma același lucru.

(b) *Imigranții*. Prin imigranți înțeleg grupuri formate prin decizia unor indivizi și familii de a-și părăsi țara natală și de a emigra într-o altă societate, adesea părăsindu-și prietenii și rudele. Această hotărâre este de obicei luată din motive economice, și uneori chiar din motive politice, pentru a trăi într-o țară mai liberă sau mai democratică. Dar este esențial să distingem de la început două categorii de imigranți — cei care au și cei care nu au dreptul de a dobândi cetățenia țării gazdă. S-a produs multă confuzie în literatura de specialitate și în dezbaterile publice mai largi, tocmai prin nediferențierea acestor două cazuri. Voi folosi termenul de „grup imigrant”, doar pentru primul caz, iar pentru cel de al doilea, despre care am să discut mai apoi, am să folosesc termenul de „meteci”.

Așadar, imigranții sînt cei cărora politica de imigrare a țării gazdă le acordă dreptul de a dobândi cetățenia într-o perioadă relativ scurtă de timp — să spunem 3-5 ani — și pentru care cerințele sînt minime (învățarea limbii oficiale, cunoștințe minime despre istoria țării și despre instituțiile sale politice). Aceasta a fost politica tradițională în privința imigrării în cele trei mari „țări de imigrare”, și anume SUA, Canada și Australia.

De-a lungul istoriei, comunitățile imigrante au reacționat la construcția națională a majorității într-un mod foarte diferit față de minoritățile naționale. Spre deosebire de acestea, opțiunea de a se implica într-o construcție națională concurentă nu a fost nici de dorit și nici realizabilă pentru comunitățile de imigranți din democrațiile occidentale. De obicei, ele sînt prea mici și prea dispersate teritorial pentru a spera să realizeze, într-o țară nouă și pornind de la zero, propria lor cultură societală. Dimpotrivă, ele au acceptat întotdeauna convingerea că se vor integra în cultura societală dominantă. Într-adevăr, foarte puține grupuri de imigranți s-au opus cerinței de a învăța limba oficială ca o condiție de obținere a cetățeniei sau ca în școală copiii lor să învețe limba oficială. Membrii acestor grupuri au acceptat presupunerea că șansele lor, și chiar mai mult, cele ale copiilor lor, sînt legate de participarea la instituțiile principale care funcționează în limba majorității.

Democrațiile occidentale au acumulat o experiență de peste 200 de ani în privința integrării acestor grupuri și există puține dovezi că imigranții legali, care au dreptul de a primi cetățenia, vor constitui vreo amenințare de orice fel pentru unitatea sau stabilitatea unei democrații liberale. Sînt foarte puține exemple de grupuri de imigranți mobilizate alături de mișcările secesioniste sau care să fi susținut partide politice naționaliste ori mișcări revoluționare de răsturnare de la putere a guvernelor alese. În schimb, ele se integrează în sistemul politic existent întocmai cum se integrează din punct de vedere economic și social¹⁶.

Așadar imigranții nu s-au opus campaniilor de construcție națională ale majorității de a-i integra în societatea dominantă. Totuși, ceea ce imigranții au încercat să facă a fost să renegocieze termenii integrării. Într-adevăr, dezbaterile recente despre „multiculturalism” din țările de imigrare sînt în fond dezbateri despre renegocierea termenilor integrării. Imigranții cer o abordare mai tolerantă sau „multiculturală” a integrării, care să permită și să încurajeze imigranții în a-și menține diferite aspecte ale tradiției lor etnice, chiar dacă ei se integrează în instituțiile comune care funcționează în limba majorității. Imigranții insistă că trebuie să fie liberi să-și păstreze o parte din vechile obiceiuri în privința bucătăriei, portului, recreerii, religiei, și să se întrunească în scopul păstrării acestor practici. Acest lucru nu trebuie considerat ca „nepatriotic” sau „neamerican”. Mai mult, instituțiile societății dominante ar trebui să se adapteze pentru a asigura recunoașterea și mai multe facilități de acomodare acestor identități etnice, de exemplu, școlile și alte instituții publice ar trebui să țină cont de sărbătorile lor religioase, restricțiile de dietă ș.a.m.d.

Cum ar trebui să răspundă statele democratice liberale unor asemenea cereri de multiculturalism ale imigranților? Din nou, democrațiile liberale s-au opus în cursul istoriei acestor cereri. Pînă în anii '60, toate cele trei mari „țări de imigrație” au adoptat în această privință un model „anglo-conformist”. Adică, se aștepta ca imigranții să asimileze normele culturale existente și, în timp, să nu se mai deosebească în vorbire, îmbrăcăminte, obiceiuri culinare, număr de membri de familie, identități ș.a.m.d. de cetățenii autohtoni. Această puternică politică de asimilare a fost considerată necesară pentru a se asigura faptul că imigranții vor fi membri loiali și productivi ai societății.

Totuși, începînd din anii '70, s-a recunoscut tot mai mult că acest model asimilaționist este nerealist, inutil și nedrept. Este nerealist pentru că indiferent cît de multă presiune se exercită pentru a-i asimila, imigranții nu-și pierd niciodată identitatea și practicile distincte. Imaginea *melting pot*-ului nu a fost niciodată corectă. Imigranții se integrează într-adevăr în instituțiile comune și învață limba dominantă. Dar ei rămîn în mod vizibil distincti în identitatea și atașamentul lor etnic, fiind totodată mîndri de acest lucru. Exercițarea de presiuni pentru a-i asimila pe imigranți e, de asemenea, inutilă, deoarece dovezile arată că imigranții care-și păstrează sentimentul puternic al identității și mîndriei etnice pot totuși fi cetățeni loiali și productivi. În fine, forțarea asimilării este nedreaptă ațita timp cît aceasta refuză un respect egal pentru imigranți și transformă integrarea într-un proces opresiv.

Cererile imigranților pentru un model „multicultural” de integrare reprezintă, cred, un răspuns corect față de construcția națională a majorității. Dacă țările liberal-democratice vor face presiuni ca imigranții să se integreze în instituțiile comune care funcționează în limba majorității, atunci trebuie să ne asigurăm că termenii integrării sînt onești. Pentru mine, această cerință implică două elemente de bază:

(i) trebuie să recunoaștem că integrarea nu se petrece peste noapte, că este un proces lung și dificil care se produce cu trecerea unor generații. Aceasta înseamnă că este nevoie de înlesniri speciale pentru imigranți, justificate de tranziția prin care trec aceștia. De exemplu, anumite servicii ar trebui să fie efectuate în limba maternă a imigranților, iar acelor grupuri și organizații din cadrul comunităților de imigranți care contribuie la stabilirea și integrarea lor, ar trebui să li se acorde un sprijin aparte.

(ii) trebuie să ne asigurăm că instituțiile comune în care se fac presiuni de integrare a imigranților, asigură același grad de respect și înlesniri pentru identitățile și tradițiile minorităților etnoculturale care este asigurat dintotdeauna și pentru comunitatea dominantă. Acest lucru reclamă o cercetare sistematică a instituțiilor noastre sociale pentru a vedea cum funcționează și dacă normele structurale și simbolurile lor nu-i dezavantajează pe imigranți. De pildă, trebuie să ne examinăm codul vestimentar, sărbătorile naționale și chiar restricțiile în privința înălțimii și greutateii, pentru a vedea dacă ele nu sînt defavorizante pentru anumite comunități de imigranți. Trebuie să mai cercetăm și locurile pe care le ocupă minoritățile în programele școlare și în mass-media pentru a vedea dacă există stereotipuri, sau dacă acestea recunosc contribuția comunităților etnoculturale la istoria națională sau cultura universală.

Este nevoie de aceste măsuri pentru a se asigura că statul oferă imigranților condiții corecte de integrare. Politica guvernamentală a „multiculturalismului” adoptată în Australia și Canada reprezintă, după părerea mea, tocmai o încercare de a defini condiții echitabile de integrare. Unii se tem că aceste cereri de multiculturalism ale imigranților nu implică doar o negociere a condițiilor integrării, ci de fapt implică o respingere chiar a ideii de integrare. Conform acestor critici, cererile în favoarea multiculturalismului sînt de fapt încercări ale imigranților de a evita integrarea în societatea dominantă și de a evita să participe la instituțiile comune care funcționează în limba majorității.

Dar acest lucru este incorect. Imigranții s-ar înșela pe sine dacă ar susține niște politici de multiculturalism care să le împiedice propria integrare. În definitiv, motivul preponderent pentru care oamenii emigrează este cel economic — de a-și asigura lor și copiilor lor o viață mai bună. Ei au hotărît să-și părăsească societatea și cultura de origine și să emigreze spre o altă societate mai prosperă, cu speranța de a profita de posibilitățile educaționale și de angajare mai mari pe care aceasta le asigură. Ei iau această hotărîre știind foarte bine că pot profita de aceste șanse numai dacă sînt dispuși să se adapteze noii societăți, să învețe limba și obiceiurile și să se integreze în instituțiile ei academice, economice și politice. Dacă ar prețui conservarea culturală mai mult decît cîștigul economic, atunci nu ar mai fi venit¹⁷. Însă de vreme ce principala motivație a imigranților este de natură economică, este de înțeles de ce imigranții își doresc doar acel tip de multiculturalism care să nu se afle în contradicție cu integrarea lor socio-economică în societatea dominantă; adică, un tip de multiculturalism care să le ușureze integrarea, nu unul care să le-o facă mai dificilă.

Și într-adevăr, constatăm acest lucru dacă ne uităm la adevăratele revendicări ale cetățenilor imigranți. Cea mai corectă interpretare a acestor revendicări este aceea de revizuire a condițiilor integrării și nu de abandonare a scopului integrării¹⁸. Imigranții doresc să se producă schimbări în instituțiile dominante — școli, locuri de muncă, justiție, forțele de poliție, instituțiile de protecție socială — pentru a-și ușura participarea la ele. Ei vor să reformeze aceste instituții în așa fel încît să li se asigure o mai mare recunoaștere a identității lor etnoculturale, să obțină înlesniri mai mari pentru tradițiile lor etnoculturale și să se simtă mai apropiați de aceste instituții. Astfel, ei doresc ca și în școli să se vorbească mai mult despre comunitățile de imigranți din țară; ca sărbătorile lor religioase sau îmbrăcămintea lor tradițională să fie luate în considerare la locurile lor de muncă; ca instituțiile oficiale să asigure îngrijire medicală și asistență socială într-un fel care să țină seama de cerințele lor culturale etc. Departe de a împiedica integrarea, aceste politici o favorizează.

Aceasta indică faptul că temerile în ce privește impactul multiculturalismului asupra integrării au fost exagerate. Spunînd asta, nu trebuie să se înțeleagă ceva greșit. După părerea mea este rezonabil ca statele liberale să continue să le ceară imigranților învățarea limbii dominante ca o condiție a acordării cetățeniei și, de asemenea să învețe cîte ceva despre istoria și instituțiile politice ale noii lor societăți. În mod similar, este recomandabil ca statele liberal-democratice să continue să pretindă învățarea în școală a acestor lucruri de copiii imigranților.

De fapt, foarte puțini imigranți din democrațiile occidentale se opun acestor cerințe. Când imigranții cer multiculturalism, nu resping ideea că ei și copiii lor au responsabilitatea de a învăța despre societatea dominantă și că societatea dominantă este interesată să le însușească cunoștințele de care au nevoie ca cetățeni ai unui stat democratic.

În acest sens, multiculturalismul nu este considerat ca rival sau ca substitut al cetățeniei. Multiculturalismul este mai degrabă un auxiliar al cetățeniei. El reprezintă o recunoaștere a faptului că integrarea noilor cetățeni este o stradă cu două sensuri. Întocmai cum cetățenilor imigranți li se cere să ia un angajament față de noua societate, să învețe limba și să aibă cunoștințe minime despre istoria și instituțiile ei, tot așa societatea dominantă trebuie să-și exprime angajamentul față de cetățenii imigranți și să-și adapteze instituțiile pentru a se acomoda cu identitatea și tradițiile lor. Întocmai cum cetățenilor imigranți li se cere să considere țara care îi primește drept noua lor patrie, tot așa țara care îi primește trebuie să-i facă să se simtă acasă.

Trebuie să subliniez din nou că discut tipul de multiculturalism care este urmat de cetățenii imigranți. Acesta este foarte diferit de tipul de „multiculturalism” care este oferit metecilor, ca de pildă politicile multiculturaliste pe care le-a adoptat Germania față de lucrătorii sezonieri turci, pe care le voi discuta mai jos.

După părerea mea, cele mai multe lucruri care se fac sub deviza politicii multiculturaliste în Canada și Australia, nu doar la nivel federal, dar și la nivel provincial și municipal, în școli și firme particulare, pot fi justificate că promovează condiții corecte de integrare.

S-ar putea ca unii să nu fie de acord în ce privește corectitudinea unora dintre aceste politici. Condițiile corectitudinii nu sînt întotdeauna evidente, mai ales cînd vorbim de oameni care au ales să vină într-o altă țară. Nici în acest caz politologii occidentali nu au elaborat o teorie pe deplin satisfăcătoare a unor condiții corecte de integrare. Dar tocmai aceasta este întrebarea relevantă la care trebuie să ne referim. Problema nu este dacă imigranții ne-au dat sau nu un motiv convingător pentru a ne abate de la norma neutralității etnoculturale, ci mai degrabă, cum ne putem asigura că sînt corecte politicile ce își propun să-i determine pe imigranți să se integreze?

(c) *Grupurile etnoreligioase izolaționiste.* În timp ce majoritatea imigranților doresc să se implice în societatea dominantă, există unele comunități mai mici de imigranți care se izolează de bună voie de aceasta și evită orice participare la viața civică și politică a societății. După cum am arătat mai devreme, opțiunea unei marginalizări voluntare poate prezenta interes doar pentru sectele etnoreligioase a căror teologie impune evitarea oricărui contact cu lumea modernă, ca de pildă huteriții, comunitatea Amish și evreii hasidici, care toți au emigrat pentru a scăpa de persecuțiile pe care și le-au atras datorită convingerilor lor religioase. Pe aceștia nu îi preocupă marginalizarea în societatea dominantă sau în viața politică, deoarece ei concep aceste instituții „lumești” ca fiind corupte, încercînd să-și păstreze același mod de viață tradițional pe care îl aveau și în țara lor de origine.

Pentru a putea evita contactul cu lumea modernă și pentru a-și păstra modul tradițional de viață, aceste grupuri trebuie scutite de numeroase legi. De pildă, ele cer scutirea de la serviciul militar sau de la activarea într-un juriu, pe considerentul că aceste lucruri le-ar implica în conducerea treburilor lumești. Ei au mai cerut și scutirea de legile care prevăd educația obligatorie, pentru a se asigura că copiii lor nu vor fi expuși influențelor corupătoare (de exemplu, ei cer dreptul de a-și putea scoate copiii de la școală înaintea vârstei legale de 16 ani, iar aceștia să fie scutiți de acele părți din programa școlară care îi învață despre stilul de viață al lumii moderne).

Răspunsul acestor grupuri față de construcția națională a majorității este foarte diferit, atît față de cel al minorităților naționale cît și față de cel al grupurilor de imigranți. În definitiv, construcția națională urmărește integrarea cetățenilor într-o cultură societală modernă, cu instituțiile ei academice, economice și politice comune, adică tocmai ceea ce sectele etnoreligioase se străduiesc să evite. În plus, tipurile de legi de care aceste grupuri urmăresc să fie scutite sînt tocmai acelea care țin de esența construcției naționale moderne (de exemplu, educația publică).

Cum ar trebui să răspundă statele liberal-democratice unor asemenea cereri de scutire de la construcția națională a majorității? Poate în mod surprinzător, multe din țările democratice occidentale au fost de-a lungul istoriei lor destul de înțeleghătoare față de aceste cereri. Acest lucru este surprinzător cu atît mai mult cu cît, după cum am amintit, aceste grupuri nu au nici un fel de loialitate față de stat. Mai mult, ele au adesea o organizare internă neliberală. Ei împiedică orice încercare a membrilor comunității de a contesta practicile tradiționale sau autoritățile lor religioase (și într-adevăr încearcă adesea să-i împiedice pe copii să dobîndească orice capacitate de gîndire critică) și le pot impune femeilor să-și dedice viața exclusiv gospodăriei. Nu sînt cetățeni responsabili, în sensul că nu sînt interesați în tratarea problemelor din societatea generală (de exemplu, nu sînt interesați în rezolvarea problemei sărăciei din orașe, a poluării, a abuzului de droguri).

Jeff Spinner spune că aceste grupuri doresc să fie „cetățeni parțiali”, deoarece renunță de bunăvoie atât la drepturile cât și la responsabilitățile ce decurg din cetățenia democratică¹⁹. Ei nu-și exercită dreptul la vot și nici cel de a deține funcții oficiale (și dreptul de a beneficia de asistență socială), și prin acest lucru ei încearcă de asemenea să evite responsabilitatea lor civică de a se interesa de problemele țării. Așadar, spre deosebire de majoritatea minorităților naționale și a grupurilor de imigranți, aceste secte etnoreligioase resping principiile loialității față de stat, ale libertăților într-un stat liberal și al responsabilității civice.

De ce au fost totuși acceptate cererile acestor grupuri? Unul din motive, cel puțin în ce privește America de Nord, este acela că ele s-au stabilit aici într-un moment în care atât Statele Unite cât și Canada căutau cu disperare imigranți care să populeze coasta de Vest; pentru a cumula grupuri mari de imigranți care se pricepeau la agricultură, guvernele de atunci ale acestor state au fost dispuse la concesi. Nu este sigur că democrațiile liberale de azi ar fi la fel de dispuse să facă aceleași concesi sectelor etnoreligioase care s-ar stabili acum.

Și într-adevăr, nu este sigur că acordarea unor asemenea concesi ar fi recomandabilă din perspectiva principiilor liberal-democratice. În definitiv, aceste grupuri îngrădesc pînă și libertatea propriilor membri, evitînd obligațiile civice față de restul societății. Din acest motiv, s-au făcut mai multe încercări de-a lungul anilor de a nu mai acorda aceste scutiri, și de a forța aceste grupuri să-și îndeplinească îndatoririle civice (serviciul militar și datoria de a face parte dintr-un juriu), și de a-i determina pe copii să urmeze învățămîntul obligatoriu pe întreaga sa durată, cu programa școlară standard, pentru a învăța să fie cetățeni democratici competenți, capabili să participe la viața lumii din afara comunității lor.

Cu toate acestea, cele mai multe state democratice tolerează în general aceste grupuri, atîta timp cît nu aduc vreo vătămare flagrantă celor din cadrul grupului (de exemplu, abuzarea sexuală a copiilor), atîta timp cît nu încearcă să-și impună concepțiile asupra celor din afară și cît membrii au dreptul de a părăsi grupul. Această toleranță este justificată de obicei fie pe motivul (discutabil) al libertății religioase, fie pe motivul că acestor comunități li s-au făcut anumite promisiuni de toleranță cînd s-au stabilit în țară — promisiuni istorice care nu au fost făcute altor imigranți²⁰.

Aceste prime trei tipuri de grupuri — minoritățile naționale, imigranții și sectele etnoreligioase — au fost fiecare ținte ale programelor de construcție națională ale majorității. Odată ce statele liberale s-au angajat în proiectele lor de răspîndire a unei culturi societale comune pe întreg teritoriul statului și au înlînit aceste tipuri de grupuri, ele au urmărit să le determine să se integreze.

Ultimele două tipuri de comunități pe care le voi discuta — anume, „metecii” și grupurile de castă rasială, cum sînt afro-americanii — sînt foarte diferite. Nu doar că nu s-au făcut presiuni ca ele să se integreze în cultura majorității, dar integrarea le-a fost de fapt interzisă. În timp ce primele trei tipuri de grupuri au fost forțate să se integreze, chiar dacă vroiau să rămînă aparte, aceste două grupuri din urmă au fost ținute separat în mod forțat, deși ele vroiau să se integreze. Această istorie a excluderii continuă să cauzeze multe dificultăți democrațiilor occidentale.

(d) *Metecii*. În timp ce grupurile izolaționiste, precum comunitatea Amish, renunță voluntar la cetățenie, există unii imigranți cărora nu li se dă niciodată oportunitatea de a deveni cetățeni, fie pentru că au intrat în țară ilegal (nord-africanii în Italia), fie că au intrat ca studenți sau ca „muncitori sezonieri” însă și-au depășit termenul de ședere acordat inițial prin viză (turcii din Germania). La venirea lor în țară, acești oameni nu au fost considerați ca viitori cetățeni sau nici măcar ca rezidenți pe termen lung, și într-adevăr, dacă ar fi fost priviți astfel, nu ar mai fi fost lăsați să intre în țară de la bun început. Cu toate acestea și în ciuda legilor oficiale, ei s-au stabilit mai mult sau mai puțin permanent. În principiu, și într-o anumită măsură și practic, mulți dintre ei trăiesc sub amenințarea deportării în cazul în care sînt depistați de autorități sau dacă sînt condamnați pentru o infracțiune. Dar cu toate acestea, în anumite țări ei formează comunități largi, își găsesc un loc de muncă, legal sau ilegal, și se pot căsători și forma o familie. Acest lucru este valabil, de pildă, în cazul mexicanilor din California, al turcilor din Germania, al nord-africanilor din Italia sau Spania. Împrumutînd un termen din Grecia antică, Michael Welzer, numește aceste comunități — „meteci” — adică rezidenți pe termen lung, care sînt totuși excluși din polis²¹. Deoarece „metecii” întîmpină obstacole enorme — legale, politice, economice, sociale, psihologice — în calea integrării, ei tind să-și ducă existența la marginea societății dominante.

În general vorbind, cea mai elementară cerere a „metecilor” este aceea de reglementare a statutului lor ca rezidenți permanenți și de a avea acces la acordarea cetățeniei. Practic, ei vor să poată urma calea imigranților spre integrare în societatea dominantă, chiar dacă inițial ei nu au fost primiți în țară ca imigranți.

Cum ar trebui să răspundă democrațiile liberale acestei cereri de acces la cetățenie? De-a lungul istoriei, democrațiile occidentale au răspuns acestor cereri în moduri diferite. Unele țări — mai ales țările tradiționale de

imigrație — au acceptat aceste cereri vrînd-nevrînd. Lucrătorilor sezonieri care depășesc perioada legală de ședere li se acordă adesea rezidență permanentă, iar pentru imigranții ilegali se acordă amnistii periodice, astfel încît, cu timpul, ei devin prin statutul lor legal și oportunitățile sociale similari cu imigranții.

Unele țări însă — în mod special acelea care nu se consideră țări de imigrație — s-au opus acestor cereri. Nu numai că ele nu i-au admis pe acești indivizi ca imigranți, ele nu admit nici un imigrant, dar probabil că nu și-au pus la punct nici un fel de proces sau infrastructură pentru integrarea imigranților. În plus, mulți din acești „meteci” fie au încălcat legea pătrunzînd în țară (imigranți ilegali), fie și-au încălcat promisiunea de a se întoarce în țara de origine (lucrătorii sezonieri), și astfel sînt priviți ca nedemni pentru a primi cetățenia. Pe deasupra, țările fără tradiție în acceptarea noilor veniți sînt adesea mai xenofobe și înclină să îi considere pe toți străinii drept potențiale amenințări ale siguranței sociale, sau îi suspectează de nealoyalitate sau, pur și simplu și irevocabil, îi consideră „alogeni”. În aceste țări, printre care cele mai cunoscute sînt Germania, Austria și Elveția, politica oficială nu este aceea de a încerca să-i integreze pe „meteci” în comunitatea națională, ci de a-i face să părăsească țara, fie prin expulzare, fie prin întoarcere voluntară.

Această politică o putem vedea reflectată în concepția despre „multiculturalism”, adoptată pentru imigranții cărora li se refuză accesul la cetățenie — o concepție foarte diferită de aceea din țările de imigrație cum sînt Canada sau Australia. În Germania, de pildă, guvernul nu le-a permis copiilor turci accesul în școlile germane, înființînd în schimb școli separate pentru turci, unde se predă adesea în limba turcă, de către profesori aduși din Turcia, cu o programă bazată pe pregătirea copiilor pentru viața din Turcia. Acesta a fost numit „multiculturalism”, dar spre deosebire de multiculturalismul din Canada sau Australia, el nu a fost privit ca un mod de îmbogățire sau suplimentare a cetățeniei germane. Mai degrabă, a fost adoptat tocmai pentru că acești copii nu erau considerați cetățeni germani. Era de fapt un fel de a spune că locul acestor copii nu este aici și că adevărata lor „patrie” este Turcia. Era o cale de reafirmare a faptului că sînt străini, și nu cetățeni. Multiculturalismul fără acordarea cetățeniei este aproape întotdeauna o rețetă pentru excludere și raționalizarea ei.

Pe scurt, se spera că dacă se refuză „metecilor” cetățenia, așa încît să nu aibă decît un statut legal precar în țară, și dacă li se repetă tot timpul că adevărata lor patrie este țara de origine și că nu sînt doriți ca membrii ai societății, ei vor pleca în cele din urmă din țară.

Dar se recunoaște tot mai mult că acest mod de abordare a „metecilor” nu este viabil și că este fundamentat pe greșeli atît morale cît și practice. Din punct de vedere practic, a devenit clar acum că „metecii” care au locuit mai mulți ani într-o țară doresc din ce în ce mai puțin să se întoarcă acasă, chiar dacă statutul lor legal este precar. Acest lucru este valabil mai ales pentru „metecii” care s-au căsătorit și au copii în țara de adopție. Din acel moment, „patria” lor devine noua țară în care au emigrat, și nu țara lor de origine. Și într-adevăr, s-ar putea ca aceasta să fie singura patrie pe care copiii și nepoții „metecilor” o cunosc. Odată ce s-au stabilit, au întemeiat o familie și au început să-și crească copiii, nimic în afara expulzării nu i-ar mai putea determina să se întoarcă în țara de baștină.

Așadar, o politică bazată pe reîntoarcerea voluntară este pur și simplu nerealistă. Mai mult, ea pune în pericol societatea dominantă, deoarece rezultatul cel mai probabil al unei asemenea politici este crearea unei clase de jos aflate la marginea societății, permanent lipsită de drepturi, alienată și definită rasial. „Metecii” și-ar putea dezvolta o subcultură rivală, în care pînă și ideea de a-și căuta succesul în instituțiile dominante ar fi privită cu suspiciune. Consecințele predictibile cuprind un amestec de alienare politică, criminalitate și fundamentalism religios în rîndul imigranților, mai ales la cea de-a doua generație, ducînd mai departe la creșterea tensiunii rasiale și chiar la violență, în întreaga societate.

Pentru a se evita acest lucru, există o tendință crescîndă în democrațiile occidentale, chiar și în țările care nu primesc imigranți, legată de adoptarea unor programe de amnistiere a imigranților ilegali și de acordare a cetățeniei pentru lucrătorii sezonieri și copiii lor. Practic, „metecii” stabiliți de mult timp sînt priviți tot mai mult ca imigranții legali, permițîndu-li-se și fiind încurajați să se integreze după modelul imigranților.

Acest lucru nu reprezintă doar o precauție, ci și o cerință morală, deoarece violează una din ideile principale ale democrației liberale, și anume aceea de a avea grupuri de rezidenți pe termen lung care nu au dreptul la cetățenie. Un sistem democratic liberal este un sistem în care cei ce se supun autorității politice au dreptul de a participa la delegarea acelei autorități. Faptul de a avea rezidenți permanenți care se supun statului, dar fără a avea drept de vot, înseamnă crearea unui fel de sistem de castă care subminează creditul democratic al statului²².

Cu siguranță, acești oameni au sosit fără nici o așteptare sau îndreptățire de a deveni cetățeni, și se prea poate să fi venit ilegal. Dar de la un moment dat, condițiile inițiale de admitere în țară devin irelevante. Practic

vorbind, țara aceasta este acum patria metecilor, iar ei sînt membrii *de facto* ai societății, care au nevoie de drepturile ce le revin prin cetățenie.

Există așadar atît motive ce țin de precauție, cît și motive morale în acordarea cetățeniei pentru meteci. Unora din democrații s-ar putea să le displacă ideea naturalizării străinilor. În acest caz însă, ei n-ar trebui să permită deloc străinilor să se stabilească în țară, eliminînd programele pentru „lucrători sezonieri” și prevenind imigrația ilegală. Democrațiile nu au nici o obligație de a permite potențialilor meteci să intre în țară. Dacă însă o țară permite unui grup de străini să se stabilească și să devină rezidenți permanenți, atunci, conform principiilor liberal-democratice, acești meteci se pot naturaliza.

Ar putea părea naiv să credem că simpla acordare a dreptului la cetățenie pentru meteci va împiedica pericolul formării unei clase de jos definite rasial. Unii cred că imigranții săraci din Africa de Nord ar forma o astfel de clasă în țările vest-europene, chiar dacă ei ar fi primiți în țară cu dreptul de a se naturaliza. Unii cred că diferențele culturale sînt prea mari pentru ca asemenea imigranți să se integreze, indiferent care ar fi politica oficială privitoare la imigrație.

Însă faptele nu sînt în consens cu această concepție. Studiile arată că oriunde și oricînd imigranții au fost primiți ca viitori cetățeni, diferențele culturale nu au împiedicat integrarea lor. Dacă privim la experiența polonezilor din Franța, a nigerienilor din Anglia, a iranienilor din Canada, a chinezilor din Statele Unite sau a vietnamezilor din Australia, integrarea s-a produs în ciuda diferențelor culturale enorme. Integrarea s-a produs indiferent dacă ei erau catolici, protestanți, evrei, hinduși, șiiți, budiști sau musulmani; indiferent dacă au venit în număr mare sau mic; indiferent dacă au venit din țări democratice, dictaturi militare, țări comuniste sau teocrații; indiferent dacă aveau studii înalte sau erau analfabeți; și așa mai departe. Ritmul integrării a fost firește altul pentru comunități diferite din țări diferite, însă același model esențial de integrare socială, economică și politică s-a aplicat în mod repetat. Atîta timp cît li s-a dat acestor imigranți dreptul de a deveni cetățeni, ei au început, fără excepție, să se integreze.

Diferite studii au arătat că factorul cheie care determină integrarea grupurilor de imigranți în diferite țări, nu îl reprezintă diferențele culturale dintre țara de origine și țara care îi primește, ci mai curînd politicile țării care îi primește. Integrarea sau excluderea imigranților nu sînt determinate de diferențele culturale sau de nivelul diferit de educație, ci de politica statului în privința stabilirii în țară și a acordării cetățeniei²³.

Iar acest lucru nu trebuie să ne surprindă. În definitiv, cetățenii imigranți diferă imens de imigranții ilegali în așteptările, încurajarea și șansele lor privind integrarea. În plus, însă la fel de important, este și faptul că așteptările și încurajările societății gazdă diferă foarte mult în ce privește aceste grupuri.

Un imigrant legal cu dreptul de a se naturaliza este considerat un viitor cetățean. Într-adevăr, procesul de selectare a unor asemenea imigranți este privit tocmai ca un proces de selectare a unor viitori cetățeni. Prin urmare, societatea gazdă reprezintă un pilon important în integrarea acestor imigranți — se așteaptă ca ei să se stabilească permanent, să se naturalizeze și să voteze, să aibă copii care vor fi la rîndul lor cetățeni incontestabili. Subvenționarea integrării imigranților este prin urmare o investiție prevăzătoare din partea societății gazdă, care se reflectă în lucruri precum cursurile de limbă, acordarea cetățeniei și programele de formare profesională care sînt de obicei oferite imigranților în mod gratuit sau pe baza unor subvenții puternice; finanțarea organizațiilor etnice care ajută la stabilirea imigranților (cazare, locuri de muncă, tratative cu guvernul); la fel este și insistența ca copiii imigranților să frecventeze școala și atenția sporită acordată progresării lor în sistemul de învățămînt. Investind în acești imigranți, guvernul dorește apoi să fie recompensat pentru investiția sa, prin încurajarea imigranților să se stabilească permanent și să se naturalizeze. Aceasta se reflectă nu doar în campanii explicite de încurajare a naturalizării, dar și în diferite alte politici guvernamentale, ca de pildă legislația împotriva discriminării și programele de acțiune afirmativă.

Spre deosebire de acest caz, încurajările societății gazdă pentru imigranții ilegali sînt mai mici sau inexistente. Dimpotrivă, scopul oficial al guvernului este de a-i depista și a-i deporta cît mai repede posibil. El sau ea poate scăpa nedepistat(ă) mulți ani de zile, însă doar prin evitarea tocmai a programelor finanțate de guvern și create pentru a-i ajuta pe imigranți să se integreze. Într-adevăr, imigranții ilegali nu prea vor să-și înscrie copii la școală sau să se implice activ în problemele școlii, de teamă că astfel ar putea fi identificați ca imigranți ilegali. Mai mult, departe de a fi protejați împotriva discriminării în găsirea unui loc de muncă, lor le este interzis prin lege să se angajeze și nu au dreptul legal de a se plînge dacă sînt supuși discriminării în găsirea unei locuințe. Pe scurt, imigranții ilegali nu pot profita de avantajele programelor și instituțiilor care i-ar putea ajuta să se integreze.

Unii critici postmoderni ai democrației liberale au tendința de a descrie programele guvernamentale care au ca scop integrarea imigranților ca „opresive” de vreme ce ele încearcă să suprimă diferențele în numele unei identități naționale comune. Dar situația metecilor arată, cred eu, că de fapt excluderea de la astfel de programe de construcție națională este cu adevărat opresivă. Metecii sînt scutiți de presiunea majorității de a se integra, dar acest lucru nu poate fi considerat motiv de satisfacție, din punct de vedere democratic-liberal.

Accesul la cetățenie afectează de asemenea și interesul imigranților de a investi în societatea gazdă. Imigranții legali, care au dreptul la muncă, la ședere permanentă și la naturalizare au un interes mult mai mare de a face efortul necesar integrării, decît imigranții ilegali care trăiesc sub amenințarea continuă de a fi deportați. ESTE mult mai probabil ca un imigrant legal să investească timp și bani pentru a învăța bine limba țării cînd sosește, să își formeze deprinderile profesionale cerute în noua societate, să își întemeieze sau reunească familia și, în general, să își întemeieze un cămin și să se implice în comunitatea locală. Aceste tipuri de investiții implică adesea costuri economice pe termen scurt, dar profitul este unul pe termen lung, prin șansele mai bune pe care le au imigranții legali și copiii lor. Acest tip de investiție nu îl vor face decît acei oameni care au în vreun fel siguranța că ei și descendenții lor vor locui în țară pe termen lung.

Integrarea nu este o chestiune care depinde numai de deciziile imigranților și ale guvernului. Ea este influențată de asemenea și de atitudinile și reacțiile publicului în general. Se constată și aici o prăpastie între felul cum sînt priviți imigranții legali și cei ilegali. Mulți cetățeni nu îi pot suferi pe imigranții ilegali, în parte pentru că îi văd nerespectînd legea, și în parte, deoarece se consideră că ei se bagă în față — adică, ocupă niște spații care puteau fi acordate unor imigranți sau refugiați mai „vrednici”. Această ostilitate este alimentată și întărită adesea de către guvern, care îi prezintă pe imigranții ilegali ca pe o amenințare la adresa țării.

Ostilitatea guvernelor față de imigrația ilegală este adesea ipocrită, deoarece multe guverne știu că economia lor are nevoie de un număr mare de imigranți ilegali, și astfel închid ochii în fața problemei. Iar cetățenii care critică fățiș imigrația ilegală sînt mai mult decît bucuroși să profite de mîncarea sau serviciile mai ieftine pe care le fac posibile imigranții ilegali. Dar fie că sînt sau nu ipocrite, aceste atitudini afectează în mod sigur integrarea imigranților. În țările unde imigranții sînt selectați ca viitori cetățeni, guvernul apără în mod activ nevoia de imigrare și încurajează publicul să-i vadă pe imigranți ca pe viitori cetățeni. Unii cetățeni își vor păstra desigur prejudecățile împotriva acestor imigranți ilegali, dar retorica oficială încurajează oamenii să-i considere pe imigranți ca o parte favorabilă a dezvoltării naționale. În țările în care se ignoră imigrația ilegală, dimpotrivă, guvernele își încurajează cetățenii să-i privească pe imigranții ilegali ca pe o amenințare, în loc să susțină necesitatea imigrării și cea a drepturilor imigranților.

Pe scurt, imigranții legali cu dreptul de a se naturaliza au șansa și susținerea de a se integra, iar această speranță este încurajată de guvern, care apără în mod activ imigrarea ca ținînd de interesul național. Imigranții ilegali au mai puține șanse și susținere de a se integra, ei sînt stigmatizați de către guvern, care îi identifică în mod activ ca o amenințare la adresa națiunii.

Așadar, faptul că imigranții au sau nu dreptul de a deveni cetățeni nu este o chestiune lipsită de importanță. Ea are consecințe enorme, atît pentru imigranți, cît și pentru societate în ansamblu. Iar o democrație liberală trebuie, atît din motive de justiție, cît și de interes propriu, să acorde tuturor imigranților dreptul de a deveni cetățeni.

(e) *Afro-americanii*. O ultimă comunitate despre care s-a discutat poate mult în literatura de specialitate americană mai recentă este cea a negrilor (sau a „afro-americianilor”), care sînt descendenți ai sclavilor africani aduși în Statele Unite în secolele optsprezece și nouăsprezece. În sclavie, negrii nu erau considerați cetățeni, și nici măcar „persoane”, ci pur și simplu un bun al proprietarului de sclavi, pe lîngă imobile și animale. Deși sclavia a fost abolită în anii 1860, iar negrilor le-a fost acordată cetățenia, ei au fost în continuare supuși legilor segregacioniste care le cereau frecventarea unor școli separate, serviciul militar în unități separate, călătoria în vagoane de tren separate etc., aceasta chiar pînă în anii '50 și '60. În timp ce asemenea legi discriminatorii au fost abolite, există dovezi în sensul că negrii rămîn supuși unei discriminări neoficiale atotprezente, cînd își caută un loc de muncă sau o locuință, și că rămîn în mod disproporționat concentrați în clasa de jos și împrejurimi paupere.

Afro-americanii au o relație unică cu construcția națională americană. Ca și metecii, ei au fost de-a lungul istoriei excluși de la condiția de membri ai națiunii. Dar spre deosebire de meteci, justificarea pentru acest lucru nu era aceea că ar fi fost cetățeni ai unei alte națiuni, la care ar trebui să se întoarcă. Negrii din Africa nu pot fi considerați „străini” sau „alogeni” de vreme ce prezența lor în Statele Unite este la fel de veche ca și a albilor, și

nu au nici o cetățenie străină. În schimb, ei au fost efectiv deznaționalizați — li s-a negat apartenența la națiunea americană, însă nu au fost priviți nici ca făcând parte dintr-o altă națiune.

Afro-americanii se deosebesc de alte comunități etnoculturale occidentale. Ei nu fac parte din categoria imigranților voluntari, nu doar pentru că au fost aduși în America fără voia lor ca sclavi, ci și pentru că au fost împiedicați (mai degrabă decât încurajați) de la integrarea în instituțiile culturii majoritare (de exemplu, prin segregare rasială; prin legile împotriva căsătoriilor mixte și împotriva alfabetizării). Ei nu intră nici în categoria minorităților naționale de vreme ce ei nu au o patrie în America sau o limbă istorică comună. Ei provin dintr-o varietate de culturi africane, cu limbi diferite, și nu s-a încercat niciodată menținerea la un loc a tuturor celor de aceeași proveniență etnică. Dimpotrivă, oamenii care aparțineau aceleiași culturi (chiar din aceeași familie) au fost în mod constant despărțiți în America. Mai mult, înainte de emancipare, le era interzis prin lege să încerce să își re-creeze propria structură culturală (de exemplu, toate formele de întrunire a negrilor, cu excepția bisericilor, erau ilegale). Situația afro-americanilor este așadar una unică.

În lumina acestor circumstanțe complexe și istorii tragice, revendicările afro-americanilor au fost complexe, unice și diferite în timp. Mișcarea pentru drepturile civile din Statele Unite din anii '50 și '60 a fost considerată de mulți dintre susținători ca suficientă pentru ca negrii să poată urma modelul de integrare al imigranților, prin mai riguroasa impunere a legilor împotriva discriminării. Totuși, acei afro-americani care erau sceptici în privința posibilității de a urma modelul de integrare al imigranților, au urmat calea opusă de a redefini negrii ca „națiune” și de a promova un fel de naționalism al negrilor. O bună parte a istoriei recente a mobilizării politice a afro-americanilor poate fi privită ca o luptă între aceste două proiecte rivale.

Nici unul dintre ele nu este însă realist. Moștenirea de secole a sclaviei și segregăției a creat obstacole în calea integrării, pe care imigranții pur și simplu nu le au de înfruntat. Prin urmare, în ciuda victoriilor legale ale mișcării pentru drepturile civile, negrii rămân într-o măsură disproporționată pe ultima treaptă economică, în ciuda faptului că unii imigranți mai noi (non-albi) s-au integrat (de exemplu, americanii asiatici). Însă dispersia teritorială a negrilor face ca opțiunea pentru separatism național să fie la fel de nerealistă. Chiar dacă ar împărtăși aceeași identitate națională, ceea ce nu se întâmplă, nu există nici o regiune din Statele Unite în care negrii să fie majoritari.

Ca rezultat, este tot mai recunoscut faptul că pentru afro-americani va trebui să se elaboreze o abordare *sui generis* care să implice o diversitate de măsuri. Acestea pot cuprinde o compensare istorică pentru nedreptatea suferită în trecut, un ajutor special de integrare (de exemplu, acțiune afirmativă), reprezentare politică garantată (de exemplu, redesenarea granițelor electorale pentru a crea districte formate în majoritate de negri) și sprijin pentru diferite forme de autoorganizare ale negrilor (subvenții pentru colegiile tradiționale ale negrilor și pentru educația centrată pe cultura negrilor). Aceste cereri diferite par să tindă spre direcții diferite, în timp ce unele promovează integrarea, altele par să reimpună segregăția, dar ele răspund fiecare unei părți diferite a realității complexe și contradictorii în care se găsesc afro-americanii. Scopul urmărit pe termen lung este de a promova integrarea afro-americanilor în națiunea americană, dar se recunoaște că acesta este un proces pe termen lung care poate funcționa numai dacă sînt întărite comunitățile și instituțiile negrilor. Este nevoie de un anumit grad de separare pe termen scurt și de conștiință a culorii pentru realizarea țelului pe termen lung al unei societăți integrate și indiferente la culoarea cetățenilor săi.²⁴

Este greu de specificat care anume principii ar trebui folosite pentru a evalua aceste revendicări, care sînt toate controversate. Ca și în cazul celor mai multe comunități, trebuie luați în calcul atît factorii morali cît și cei preventivi. Nedreptățile suferite de afro-americani sînt poate cele mai mari dintre toate comunitățile etnoculturale, atît în termenii tratamentului dur la care a fost supuși de-a lungul istoriei, cît și în cei ai proastei lor situații actuale. Sub aspect moral, așadar, avem obligația stringentă de a identifica și de a repara aceste nedreptăți. În plus, ca și în cazul metecilor, rezultatul acestei excluderi care continuă, a fost dezvoltarea unei subculturi separatiste și opozante, în care chiar și ideea urmăririi unui succes în instituțiile albilor este privită de mulți negri cu suspiciune. Prețul permiterii ca o astfel de subkultură să ia naștere este enorm, atît pentru negrii înșiși, care sînt tot mai mult condamnați să-și trăiască viața în sărăcie, marginalizare și violență, cît și pentru societate în general, în termenii risipei de potențial uman și al intensificării conflictelor rasiale. Dat fiind acest preț, pare prudent, dar și moral, să adoptăm oricare dintre reformele necesare pentru a preveni o astfel de situație.

În această secțiune am discutat cinci tipuri de comunități etnoculturale, încercînd să arăt care este cel mai bun mod de înțelegere a lor în relație cu, și ca răspuns la construcția națională a majorității. Cerințele fiecărui grup pot fi privite ca specificînd nedreptățile pe care construcția națională a majorității le-a impus asupra lor și ca identificînd condițiile în care construcția națională a majorității ar înceta să mai fie injustă.

Dacă încercăm să combinăm aceste cerințe diferite într-o concepție mai largă a dreptății etnoculturale, putem spune că construcția națională a majorității în democrația liberală este legitimă în următoarele condiții:

(a) nu există grupuri de rezidenți pe termen lung care sînt permanent excluși de la apartenența la națiune, cum sînt metecii și grupurile de castă rasială. Toți cei care trăiesc pe teritoriul unei țări trebuie să poată dobîndi cetățenia și să devină membrii egali ai națiunii, dacă doresc acest lucru;

(b) tipul de integrare socioculturală care se cere pentru apartenența la o națiune trebuie să fie înțeles într-un sens „slab”, implicînd în esență integrarea lingvistică și instituțională și nu adoptarea unor anume tradiții, credințe religioase sau moduri de viață. Integrarea în instituțiile comune care funcționează într-o limbă oficială trebuie să lase maximum de spațiu exprimării deosebirilor individuale și colective, în viața publică și cea privată, iar instituțiile publice trebuie adaptate pentru a face loc identității și tradițiilor minorităților etnoculturale. Cu alte cuvinte, concepția de identitate națională și integrare națională trebuie să fie una pluralistă și tolerantă;

(c) minorităților naționale le este permis să se angajeze în propria lor construcție națională pentru a li se da posibilitatea de a se menține ca niște culturi societale distincte.

Aceste trei condiții au fost rareori îndeplinite de-a lungul istoriei în democrațiile occidentale, dar se observă totuși o tendință clară în cele mai multe democrații spre o mai mare acceptare a lor. Putem de asemenea observa o tendință clară în politologia occidentală de a înțelege și formula mai bine aceste condiții ale echității etnoculturale.

Dintre aceste cinci tipuri de grupuri, în statele democratice occidentale, imigranții și minoritățile naționale sînt cele mai numeroase și, poate ca o consecință, ele sînt și cele care s-au acomodat cel mai bine. Democrațiile liberale au învățat de-a lungul anilor foarte multe despre felul cum să se acomodeze cu aceste două forme majore de diversitate. Atît naționalismul minoritar cît și cel al imigranților continuă să producă multe conflicte și provocări pentru democrațiile liberale, dar există anumite norme bine stabilite care ajută la reglementarea și rezolvarea acestor conflicte. Există acum modelul federalismului multinațional și al multiculturalismului imigranților care au fost testate de-a lungul timpului și care s-au dovedit relativ stabile și eficiente. Totuși, în cazul altor comunități, de pildă al afro-americanilor, există mult mai multă nesiguranță și dezacord în privința modului în care ar trebui concepută relația cu ei, iar normele de bază se află în plină evoluție.

4. Relevanța pentru Europa Centrală și de Est

Am oferit, pînă aici, o schiță succintă a încercărilor recente de teoretizare a drepturilor minorităților în cadrul democrațiilor occidentale. Au acestea relevanță, și dacă da, în ce măsură, pentru conflictele din Europa Centrală și de Est discutate aici?

Este evident, cred, că statele din ECE în curs de democratizare urmează modelul statului „construcției naționale”. Aceste țări nu sînt și nici nu pretind că ar fi neutre sub aspect cultural, însă sînt angajate în mod activ în proiecte de construcție națională și de răspîndire a unei culturi societale comune pe întreg teritoriul statului. Această trăsătură „naționalizantă” a țărilor din ECE este discutată amănunțit în lucrarea lui Pettai.

Mai mult, aceste țări folosesc multe din mijloacele de construcție națională pe care le folosesc și democrațiile occidentale. De exemplu, folosirea politicilor referitoare la limba oficială în promovarea construcției naționale este discutată în lucrările lui Mitrofanov (Letonia), Pettai (Estonia și Letonia) și Jaworsky (Ucraina); încercările de a crea un sistem uniform de educație națională, în parte prin închiderea școlilor în limbile minorităților, sînt discutate în lucrările lui Strazzari (Macedonia), Tomora (Bulgaria) și Mitrofanov (Letonia); folosirea politicilor referitoare la imigrație și naturalizare în protejarea sau promovarea unei anumite identități naționale este discutată în lucrările lui Antane și Ţilevici (Letonia și Estonia), Strazzari (Macedonia), Zend (Ungaria) și Gavrilova și Ossipov (Rusia).

Unii comentatori occidentali consideră aceste politici de construcție națională drept dovada că statele ECE în curs de democratizare sînt fundamental diferite de națiunile „civice” din Vest. Dar, după cum am văzut, recurgerea la construcția națională nu este, în sine, incompatibilă cu democrația liberală occidentală. Statele democratice liberale s-au angajat în campanii masive de construcție națională în efortul de a răspîndi un set comun de instituții care să funcționeze într-o limbă comună pe întregul teritoriu al statului și de a promova prin aceasta o identitate națională comună. Statele democratice liberale încearcă la fel de mult ca și cele neliberale, să dea domeniului public un caracter „național” distinct.

Prin ce se deosebește atunci construcția națională liberală de naționalismul neliberal? Aceasta este o întrebare interesantă și inadecvat tratată. Aș sublinia următoarele două deosebiri, toate avînd implicații pentru

drepturile minorităților. Dacă vom analiza mișcările naționaliste prin prisma acestor două dimensiuni, ne vom putea forma o părere destul de clară despre cât sînt ele de liberale. Aș vrea să subliniez că aceste două deosebiri sînt toate o chestiune de grad: mai degrabă decît „pur liberale” sau „pur neliberale”, mișcările naționaliste sînt mai mult sau mai puțin liberale în proiectele lor de construcție națională. În plus, mișcările naționaliste pot fi mai liberale sub aspectul unor criterii și mai puțin liberale sub aspectul altora. Pe de altă parte, acest lucru este valabil atît pentru democrațiile occidentale cît și pentru țările din ECE, iar multe din exemplele de construcție națională neliberală pe care le-am dat sînt luate din istoria democrațiilor occidentale. Orice naționalism concret este un amestec complex de elemente liberale și neliberale, cu toate că formele și profunzimea neliberalismului diferă enorm de la un caz la altul.

(a) Una din deosebirile dintre formele liberale și neliberale de construcție națională constă în gradul de constrîngere folosit pentru promovarea unei identități naționale comune. Ar fi neadevărat să spunem că statele liberale folosesc doar mijloace necoercitive în promovarea construcției naționale. Din perspectivă istorică, cel puțin, statele liberale au fost destul de înclinate să recurgă la constrîngere în scopul construcției naționale. Nu a fost nimic necoercitiv în impunerea limbii franceze bretonilor după Revoluție, sau în impunerea limbii engleze mexicano-americanilor după războiul cu Mexicul din 1848. Pînă și astăzi există aspecte coercitive în modul în care sînt determinați imigranții să se integreze (ex., testele de limbă pentru naturalizare). Însă în general este adevărat că statele liberale impun mai puține penalități sau dezavantaje celor care rămîn în afara comunității naționale dominante. De pildă, în timp ce este posibil ca statele liberale să nu finanțeze școli de stat în limbile minorităților, este puțin probabil să interzică niște școli particulare de acest gen.

(b) Aceasta ne trimite la o a doua deosebire, și anume, aceea că statele liberale concep ca fiind mai restrînsă „sfera publică” relevantă în care trebuie exprimată identitatea națională dominantă, concepînd în schimb ca fiind mai extinsă sfera „privată”, în cadrul căreia diferențele sînt tolerate. De exemplu, s-ar putea ca dezbaterile parlamentare dintr-un stat liberal să se desfășoare într-o singură limbă, dar este mai puțin probabil ca statele liberale să insiste, așa cum fac unele din ECE, ca afișele și broșurile electorale să fie tipărite numai în limba dominantă, ori căsătoriile să fie celebrate în limba dominantă. Se poate ca statele liberale să insiste asupra folosirii limbii dominante în completarea unor rapoarte oficiale de sănătate și siguranță la locul de muncă, dar este puțin probabil să insiste ca întrunirile sindicale să se desfășoare în limba majorității.

(c) În al treilea rînd, este puțin probabil ca statele liberale să interzică formele de exprimare sau de mobilizare politică care contestă privilegierea unei identități naționale. Celor care doresc să dea sferei publice un caracter național diferit — poate prin adoptarea unei alte limbi oficiale sau chiar prin secesiune pentru formarea unui stat distinct — nu li se interzice deținerea de funcții oficiale. Susținerea unor asemenea schimbări nu este considerată ca lipsă de loialitate sau, chiar dacă este considerată neloială, nu este socotită drept un motiv suficient pentru restrîngerea drepturilor democratice.

(d) În al patrulea rînd, statele liberale practică de obicei o definiție mai deschisă a comunității naționale. Apartenența la națiune nu este restrînsă la cei de o anumită rasă, etnie sau religie. În general vorbind, oricine poate deveni membru al națiunii dacă dorește. Cînd statele liberale au interzis exprimarea publică a identității naționale a unei minorități — cum au făcut francezii cu bascii — ele au garantat cel puțin că minoritarii pot deveni membrii deplin și egali ai națiunii dominante. Oricît de coercitivi au fost francezii față de bascii, nu s-a pus niciodată la îndoială că aceștia pot deveni francezi. Dimpotrivă, în unele țări, minoritarii sînt împiedicați să se integreze în comunitatea națională dominantă, cu toate că li se interzice și exprimarea propriei identități naționale. Naționalismul bulgar trece în momentul de față prin transformări majore, dar pînă de curînd el consta în aceea că un bulgar „adevărat” trebuia să aibă un nume de familie bulgăresc, să fie urmaș de etnici bulgari, să aparțină de biserica ortodoxă, să vorbească limbă bulgară fără accent străin și să se îmbrace ca un bulgar. În aceste condiții, nici nu mai trebuie spus că era foarte greu pentru turcii din Bulgaria să fie vreodată acceptați ca membri ai națiunii „bulgare”, chiar dacă doreau să se integreze.

(e) Parțial, ca urmare a acestui caracter integrator, statele liberale manifestă o concepție vizibil mai restrînsă a identității naționale. Pentru a da posibilitatea celor provenind din medii etnoculturale diferite să devină membri deplin și egali ai națiunii și pentru a lăsa spațiu maximum divergențelor individuale, condițiile acceptării ca cetățean sînt relativ ușor de îndeplinit — de ex., învățarea limbii, participarea la instituțiile publice generale și, eventual, exprimarea unui angajament în ce privește supraviețuirea pe termen lung a națiunii. A deveni membru al unei națiuni nu presupune abandonarea numelui de familie sau a religiei, obiceiurilor ori a practicilor recreaționale etc.

În măsura în care construcția națională liberală implică răspîndirea aceleiași culturi naționale pe întregul teritoriu al statului, această cultură are o formă puțin consistentă — ceva ce am numit „cultură societală”, bazată mai degrabă pe o limbă comună folosită într-o varietate de instituții societale (școli, mass-media, justiție, economie, guvern etc.), decît pe aceleași credințe religioase, tradiții în ce privește familia sau modul de viață al individului. După cum observam mai devreme, culturile societale, din cadrul statelor liberal-democratice moderne, sînt în mod inevitabil pluraliste, cuprinzînd atît creștini cît și musulmani, evrei și ate; atît heterosexuali cît și homosexuali; atît femei de carieră cît și gospodine; atît conservatori cît și socialiști. Dimpotrivă, în statele neliberale, dobîndirea unei identități naționale presupune de obicei o formă mult mai consistentă de integrare culturală, referindu-se nu doar la o limbă și instituții publice comune, dar și la elemente de religie, de ritual și mod de viață.

(f) În al șaselea rînd, parțial ca rezultat al acestei lipse de consistență culturală, este mai puțin probabil ca națiunea liberală să fie considerată valoarea supremă. Statele naționaliste neliberale consideră adesea națiunea ca un lucru sacru, ca valoarea supremă în raport cu care totul este subordonat și instrumental (ex., definirea rolului femeilor ca „zămislitoare națiunii”). Statele liberale urmăresc, dimpotrivă, să diminueze conținutul culturii și identității naționale așa încît alte domenii ale vieții sociale să aibă loc să se dezvolte conform specificului lor, de exemplu: religia, viața de familie, modul de viață al individului, hobby-urile și cariera. Acestea nu sînt considerate subordonate și instrumentale pentru atingerea măreției naționale sau împlinirea unui destin național. Mai degrabă, se admite că au valoare independentă și intrinsecă. Dacă ceva are valoare instrumentală, acest lucru este tocmai națiunea. În esență, națiunea este o valoare, nu în sine și separat, ci mai degrabă pentru că ea asigură contextul în care noi ne devotăm lucrurilor care contează cu adevărat pentru noi ca indivizi: familia noastră, credința, vocația, distracția și planurile noastre. După cum spune Jonathan Glover, o maximă folosită pentru liberal-naționaliști este: „*Totdeauna să tratezi națiunea ca pe un mijloc, și niciodată ca pe un scop în sine*”.^{25 x}

Desigur, chiar și într-o societate liberală, unii își vor considera națiunea ca fiind sacră, mai ales dacă aparțin unei religii care susține că ei sînt poporul ales care a făcut un legămînt cu Dumnezeu, și al cărui destin național este hotărît de Dumnezeu. O societate liberală permite existența unor astfel de concepții și exprimarea lor, ca făcînd parte din libertatea religioasă, dar ele nu fac parte din concepția statului sau a constituției, iar programele liberale de construcție națională nu se bazează pe ele. Prin separarea bisericii de stat și prin diminuarea conținutului identității naționale, liberalismul desacralizează și națiunea, și lasă loc înfloririi altor valori în propriile lor condiții.

(g) În al șaptelea rînd, și tot ca rezultat al acestei dezideologizări culturale și al acestui caracter etnic integrator, culturile naționale liberale devin mai „cosmopolite”. Nu vreau să spun prin asta că cetățenii unei națiuni liberale adoptă ideologia cosmopolitismului. Ca ideologie, cosmopolitismul respinge orice formă de naționalism și se opune eforturilor statului de a proteja culturile și identitățile naționale. Este limpede că cetățenii democrațiilor occidentale nu în acest sens sînt „cosmopoliți”; dimpotrivă, ei acceptă în proporție covârșitoare faptul că una dintre funcțiile legitime ale statului este de a proteja și a exprima o anumită identitate națională. Dar în timp ce cetățenii liberali rămîn atașați principiilor și practicii construcției naționale, adevărata substanță a vieții lor zilnice este tot mai mult influențată de credințele, practicile și produsele altor părți ale lumii. Acest schimb cultural este rezultatul inevitabil al libertăților liberale, ale unui caracter etnic integrator și al dezideologizării culturii naționale oficiale.

Cu alte cuvinte, într-o națiune liberală, cultura societală este una deschisă și pluralistă, care împrumută, integrează în practicile proprii și transmite generațiilor următoare orice crede că este folositor din alte culturi. Mai mult, acest tip de schimb cultural este perceput ca un lucru pozitiv. Naționaliștii liberali resping noțiunea unei culturi care vede în interacțiunea și învățarea de la alte culturi mai degrabă o amenințare a „purității” și „integrității” decît o șansă de îmbogățire. Pe scurt, naționalismele de tip liberal doresc să devină cosmopolite în practică, în sensul îmbrățișării schimbului cultural, respingînd însă ideologia cosmopolită care neagă orice legătură mai profundă a oamenilor cu propria limbă și comunitate culturală.²⁶

Naționalismele de tip neliberal, dimpotrivă, urmăresc adesea să protejeze „puritatea” sau „autenticitatea” culturii lor de „corupția” influențelor exterioare. Pretenția naționaliștilor neliberali de a-și apăra cultura națională „autentică” este adesea un fals de vreme ce toate formele de naționalism implică remodelarea și modernizarea culturilor tradiționale. Dar chiar dacă este numai o pretenție, această retorică a protejării purității sau autenticității culturale poate avea consecințe xenofobe, atît în politicile oficiale (de exemplu, interzicerea

prozelitismului altor religii, interzicerea deținerii de terenuri de către străini) cât și în discursul public (de exemplu, criticarea ONG-urilor locale pentru cooperarea cu agenții internaționale).

(h) În al optulea rând, este mai puțin probabil ca națiunile liberale să insiste ca identitatea națională să fie exclusivă. Cineva poate fi un adevărat „canadian” și să se considere în același timp membru al națiunii irlandeze sau vietnameze. Mai mult, o persoană își poate exprima public ambele identități naționale. Canadienii de origine irlandeză pot celebra simbolurile și sărbătorile naționale irlandeze întocmai ca pe cele canadiene — nu există nici o interdicție oficială sau neoficială împotriva arborării unui steag irlandez pe proprietatea cuiva sau a participării la parada de ziua Sfântului Patrick. În contrast, statele naționaliste neliberale tind să fie mai exclusiviste în concepția lor asupra identității naționale și să insiste asupra necesității renunțării la orice altă identitate națională pentru a fi un adevărat membru al națiunii. Și în acest caz, această deosebire se reflectă atât în legi oficiale (de exemplu, dacă este sau nu permisă legal dubla cetățenie), dar și în interacțiuni neoficiale (de exemplu, dacă intonarea imnului sau arborarea drapelului altei națiuni sînt considerate neioale sau provocatoare).

Această toleranță față de dubla naționalitate are evident cea mai mare relevanță pentru imigranți sau pentru copiii rezultați din căsătorii mixte. Totuși, din moment ce tot mai mulți oameni intră în aceste categorii, este important ca o mișcare naționalistă să se poată acomoda cu acești oameni.

(i) În fine, statele liberale au acceptat, cel puțin în vremea din urmă, să acorde recunoașterea publică și să împartă sfera publică cu acele minorități naționale care au insistat în mod democratic și consecvent asupra caracterului lor național distinct. Spre deosebire de Franța postrevoluționară, sau de Statele Unite în 1848, statele liberale din prezent recunosc că grupurile compacte teritoriale care au fost incorporate fără voia lor, nu pot și nu trebuie forțate să adopte identitatea națională a majorității. Dacă grupuri precum locuitorii provinciei Quebec, catalanii, flamanzii sau scoțienii se consideră națiuni distincte în ansamblul statului, atunci caracterul lor național distinct trebuie recunoscut în viața și simbolistica publice, prin mijloace ca recunoașterea statutului de limbă oficială, a drepturilor de autoguvernare și a tradițiilor lor juridice distincte.

Prin acceptarea legitimității acestui naționalism al minorităților, statele recunosc că se înscriu în tipul de state „multinaționale” pe care l-am discutat mai devreme.

Aceste două deosebiri sînt legate între ele și adesea se întăresc una pe alta. Este posibil însă ca mișcările naționaliste să fie mai liberale în unele privințe și mai puțin liberale în altele. De asemenea, este important să examinăm aceste două probleme atât la nivelul oficial ale legilor și constituției, cât și la nivelul neoficial al discursului și atitudinilor publice. De exemplu, este posibil ca un stat să aibă o constituție liberală care stipulează drepturi egale pentru femei și un discurs public neliberal care susține că femeile ce-și exercită drepturile își trădează îndatoririle față de națiune. În mod similar, prevederile de tip liberal privind naturalizarea pot coexista cu un discurs neliberal care neagă imigranților și copiilor rezultați din căsătorii mixte calitatea de „adevărați” membri ai națiunii. Abolirea legilor neliberale, exclusiviste sau discriminatorii este evident primul pas care trebuie făcut, dar naționalismul nu poate deveni cu adevărat liberal decît dacă se dezvoltă o cultură generalizată a toleranței. Naționalismul liberal nu privește doar formalitățile legale, ci și gradul de respect care se manifestă în discursul și interacțiunea cotidiană dintre cetățeni față de diferențe și opinii divergente.

Există, fără îndoială, multe alte feluri în care construcția națională liberală se deosebește de naționalismele neliberale. Cred însă că am spus îndeajuns pentru a arăta că problema nu este dacă statele se angajează în construcția națională, ci mai degrabă felul de construcție națională în care se angajează. În timp ce statele liberale consideră că au dreptul de a promova o anumită identitate națională și de a încerca să o răspîndească pe întregul teritoriu al statului, acest proiect de construcție națională este unul moderat și cu limite autoimpuse. Minoritățile nu sînt considerate niște pete „nefirești” pe teritoriul național, ci ca cetățeni deplin, ale căror interese trebuie tratate cu atenția cuvenită, și nu doar în funcție de modul cum afectează comunitatea națională majoritară. Aceasta înseamnă că orice program de construcție națională trebuie să implice o constrîngere limitată; trebuie să lase un spațiu amplu pentru exprimarea diferențelor în sfera privată; trebuie să permită nemembrilor să devină membri egali și deplin ai națiunii dacă doresc; și trebuie să accepte împărțirea sferei publice în cazul în care minoritățile naționale insistă asupra păstrării caracterului lor distinct. Prin toate acestea, democrațiile liberale resping concepția că statul aparține exclusiv comunității naționale majoritare.

Unii comentatori au încercat să rezume deosebirile dintre naționalismul liberal și cel neliberal sub etichetele de naționalism „civic” versus naționalism „etic”. Naționalismul civic, conform acestei concepții, definește apartenența la națiune exclusiv în termenii aderării la principiile democratice, în timp ce naționalismul etnic

definește apartenența la națiune în termenii unei limbi, culturi și proveniențe etnice comune. Dar această distincție nu ne este folositoare. Chiar și în țările cele mai democratice construcția națională presupune mai mult decât diseminarea unei limbi și unei culturi naționale comune. Ceea ce deosebește construcția națională liberală de naționalismul neliberal nu este absența oricărei preocupări în ce privește limba, cultura și identitatea națională, ci mai degrabă conținutul, flexibilitatea și caracterul integrator al acestei culturi naționale, și felurile în care se realizează incorporarea în ea. În plus, între naționalismul liberal și cel neliberal nu există o singură deosebire, ci mai multe. Iar fiecare dintre aceste deosebiri este o chestiune de gradare. Așadar, nu putem împărți mișcările naționaliste reale în două categorii: „liberale” și „neliberale”. Mai degrabă, mișcările naționaliste se vor dovedi mai liberale conform unor criterii și mai puțin liberale conform altora.²⁷

În măsura în care în ECE construcția națională este de obicei mai ideologizată, mai coercitivă sau mai exclusivistă decât în democrațiile occidentale, ea impune poveri mai grele minorităților și creează nedreptăți potențiale mai mari. ESTE cu atât mai important, de aceea, ca revendicările comunităților minoritare să fie înțelese în relație cu, și ca răspuns la acest tip de construcție națională al majorității. Thompson subliniază că revendicările găgăuzilor reflectă un „naționalism reactiv”, care răspunde politicilor hotărâte de construcție națională ale majorității moldovene. În mod similar, Tomova analizează cererile turcilor din Bulgaria ca pe un răspuns la presiunea asimilaționistă a majorității bulgărești. În general, ori de câte ori o majoritate încearcă să definească statul ca uni-național, este de presupus ca minoritățile naționale să răspundă prin cererea recunoașterii lor ca „societate distinctă” sau „națiune constituentă”. Această dinamică a fost observată în mai multe lucrări, de exemplu Pettai (Țările Baltice), Mihalikova (Slovacia), Thompson (Moldova) și Strazzari (Macedonia).

În toate aceste cazuri, revendicarea drepturilor minorităților nu este neapărat o dovadă că minoritățile au devenit mai agresive sau mai revendicatoare, ci mai degrabă pot fi considerate niște răspunsuri defensive la amenințările pe care le poartă impunerea construcției naționale a majorității. În acest sens, structura de bază pe care o folosec politologii din Vest pentru a înțelege drepturile minorităților, pare în linii mari aplicabilă la ECE. Adică, ar trebuie să considerăm drepturile minorităților drept o reacție la potențialele nedreptăți care iau naștere în procesul de construcție națională a majorității.

Cred, de asemenea, în relevanța unor principii mai specifice ale echității etnoculturale identificate de politologii occidentali. De exemplu, revendicările minorităților naționale concentrate teritorial din ECE sînt similare celor ale minorităților naționale din Vest și pare plauzibil ca în evaluarea lor să fie folosite aceleași principii. Potrivit acestor principii, țările democratice ar trebui să accepte revendicările minorităților naționale de recunoaștere națională și autonomie națională, pentru a se putea menține ca niște culturi societale viabile și funcționale, cu instituții care să opereze în propria limbă.

Într-adevăr, unele dintre mecanismele folosite pentru acomodarea cu naționalismul minoritar din Vest, cum este de exemplu federalismul, ar putea fi folosite și în ECE. Odată ce federalismul a fost capabil să asigure pacea, democrația, libertatea și prosperitatea unor state multinaționale ca Spania, Canada, Belgia, Marea Britanie și Elveția, de ce nu ar fi același lucru posibil în Rusia, Macedonia sau Ucraina?

După cum se observă în mai multe lucrări, în țările ECE există o rezistență puternică împotriva principiului general de recunoaștere a naționalismului minorităților, precum și împotriva ideii mai concrete de federalism sau a altor forme de autonomie minoritară. Aceste idei întîmpină rezistență pentru aceleași motive pentru care au fost respinse în Vest — teama de neloialitate și separatism. Frecvența percepere a autonomiei minoritare ca pe o amenințare la adresa securității statului a fost discutată pe larg în lucrările elaborate de Mihalikova, Thompson, Strazzari și Pettai.

Totuși, majoritatea țărilor multinaționale din Vest consideră încercarea de suprimare a naționalismului minoritar ca neproductivă și înțeleg că federalismul este un mod de stabilizare a statelor multinaționale. Poate cu timpul popoarele din ECE vor ajunge la aceeași concluzie.

Cu toate acestea, adoptarea federalismului multinațional în țările din ECE este îngreunată de doi factori care nu apar în Vest. În primul rînd, este moștenirea pseudo-federalismului regimurilor comuniste din Cehoslovacia, Iugoslavia și Uniunea Sovietică. Poate că în constituțiile acestor federații se specificau anumite separări ale puterii între nivelele de administrație centrale și cele locale, dar în realitate puterea era centralizată în mâinile partidului comunist. Așadar federalismul a fost discreditat de abuzurile comunismului.

Al doilea și poate cel mai important lucru este că multe minorități naționale din ECE sînt potențial iredentiste. Prin aceasta se deosebesc destul de mult de minoritățile naționale din Europa de Vest, dintre care cele mai multe nu au un stat înrudit în vecinătate cu care să poată spera să se unească sau să se reunească. Catalanii, bascii, scoțienii, flamanzii și laponii pot uneori să nutrească gîndul separării, dar aceasta nu ar fi pentru a se uni

cu un stat mai mare de care se simt legați prin etnie. În mod similar, sînt cel puțin o sută de ani de cînd în America de Nord au încetat să mai existe cineva care să se gîndească serios că Puerto Rico ar putea să se unească cu Spania sau că Quebec-ul ar dori să se unească cu Franța. Și firește, nici popoarele indigene din America nu au un stat înrudit.

Spre deosebire de acestea, în multe din conflictele etnice cele mai dificile din ECE sînt implicate minorități naționale care au un stat învecinat înrudit. În astfel de cazuri, problema nu este doar aceea că minoritatea ar putea avea dorința de a se reuni cu statul înrudit, ci și posibilitatea intervenției politice și chiar militare a statului înrudit pentru a „proteja” interesele poporului „său”. Un exemplu paradigmatic în acest sens a fost modul în care nașiștii i-au încurajat pe etnicii germani din Cehoslovacia să depună plîngeri pentru modul cum sînt tratați, iar apoi au folosit aceste plîngeri ca pretext pentru a invada țara.

Mulți oameni din ECE se tem că o situație similară s-ar putea ivi și astăzi. Ea s-a ivit atît în cazul etnicilor ruși din Crimeea (caz discutat de Jaworsky), cît și al celor din Țările Baltice (caz discutat de Pettai și Mitrofanov); al cazacilor rusificați din Kazakhstan și Caucazul de Nord (Opalski); al etnicilor unguri din Slovacia (Mihalikova); al etnicilor albanezi din Macedonia (Strazzari); al etnicilor români din Ucraina (Jaworsky) și al etnicilor sîrbi din Bosnia sau Croația (caz discutat de Crnobrnja).

În unele cazuri, minoritatea națională ar putea dori să fie condusă de statul înrudit. Jaworsky sugerează că acest lucru este valabil în cazul etnicilor români din Ucraina. Însă problema intervenției statului înrudit există și dacă minoritățile însele nu sînt iredentiste și nu doresc să se unească sau să se reunească cu statul înrudit. De exemplu, există dovezi că tot mai mulți etnici ruși din Țările Baltice nu numai că resping ideea de a se reuni cu Rusia, dar consideră că au mai multe în comun cu letonii sau estonii autohtoni decît cu etnicii ruși din Rusia. Dovezi în acest sens au fost invocate de Pettai, Antane, Trilevich și Mitrofanov. Aceasta nu elimină totuși pericolul ca nașionaliștii din Rusia să se folosească de existența minorităților rusești ca pretext pentru a interveni. După cum observa Pettai, Rusia continuă să vorbească în numele etnicilor ruși din Țările Baltice și să adopte o atitudine de confruntare cu aceste țări, cu toate că localnicii ruși nu împărtășesc planurile Moscovei. În mod similar, Jaworsky notează că foarte puțini etnici ruși din Ucraina (în afara Crimeei) se consideră „coloana a cincea” pentru Rusia, și cu toate acestea unii nașionaliști ruși de la Moscova continuă să presupună că etnicii ruși au (și trebuie să aibă) loialitate supremă față de Rusia.

Găsirea unui *modus vivendi* cu o minoritate națională locală este dificilă atunci cînd un stat înrudit, cu o agendă proprie, pretinde că vorbește în numele minorității. Multe dintre cele mai dificile conflicte etnice din ECE pivotează în jurul acestei relații triadice între o minoritate etnoculturală, statul gazdă și statul înrudit. Această problemă nu apare în America de Nord sau în Europa de Vest, decît poate (într-un mod foarte deosebit) în Irlanda de Nord. Acest pericol al iredentismului va continua în mod aproape sigur să creeze rezistență față de federalismul multinațional în ECE.

Totuși, nu îmi este clar care sînt mecanismele alternative pentru reconcilierea cu nașionalismul minoritar. În timp ce majoritatea lucrărilor analizează rezistența față de federalismul multinațional din ECE, ele nu oferă nici un model alternativ clar pentru reconcilierea cu minoritățile naționale. După cum observă Mihalikova, în timp ce slovacii majoritari resping ideea autonomiei locale pentru etnicii unguri, ei nu oferă ca alternativă „nici o viziune coerentă a viitorului”. Într-adevăr, autoarea consideră această lipsă a unei concepții pe termen lung a echității etnoculturale ca „cea mai mare problemă” în relația majoritate/minoritate în Slovacia.

Cum rămîne însă cu echitatea etnoculturală pentru imigranți/meteci? Este relevant pentru ECE modelul apusean al integrării imigranților? Ar trebui considerați străinii din țările ECE ca viitori cetățeni și ar trebui „slăbită” în continuare noțiunea de identitate națională, așa încît să permită imigranților să-și păstreze și exprime identitatea etnică și în același timp să se integreze totuși în ansamblul nașunii?

Există două obiecții standard la adoptarea acestui model în ECE. Prima este că pînă și ideea de integrare a imigranților nu este viabilă decît pentru țările din Lumea Nouă, în care imigrarea face parte din mitul fondator al nașunii și nu poate funcționa în nașunile străvechi ale Lumii Vechi. Potrivit celei de a doua obiecții, în prezent imigranții din cadrul ECE sînt mai degrabă refugiați decît imigranți, ceea ce face ideea integrării mai complicată. Acestea constituie desigur argumente legitime, dar cred că sînt adesea exagerate.

Ideea că integrarea imigranților se poate produce numai în țările tradiționale de imigrație ale Lumii Noi este vehiculată adesea nu doar în ECE, ci și în Europa de Vest. Conform acestei concepții diviziunea fundamentală nu este între democrațiile occidentale și ECE, ci între democrațiile Lumii Noi și democrațiile Lumii Vechi. Se spune că modelul nord-american/australian de integrare a imigranților nu poate funcționa în Lumea Veche pentru că statele-nașione din Europa sînt mult mai vechi decît statele Lumii Noi și mai omogene sub aspect cultural și

etnic. Imigrarea este unul dintre miturile fondatoare ale statelor Lumii Noi, care au promovat un mediu receptiv pentru valurile succesive de imigranți care au optat pentru o nouă națiune. În schimb, statele europene se întemeiază pe mitul originii comune și pe credința că aceste origini comune determină destinul întregii comunități. Conform acestei concepții, imigranții pot pătrunde pe teritoriul național, dar nu pot niciodată deveni cu adevărat membri ai națiunii.

Nu mă convinge această viziune. Există multe dovezi că politicile de integrare ce caracterizează țările de imigrație pot funcționa în Europa. În definitiv, unele țări vest-europene i-au considerat pe imigranți drept viitori cetățeni (de exemplu, Marea Britanie și Franța) și tocmai acestea sînt țările unde imigranții s-au integrat cu succes de-a lungul timpului. Dacă principiul funcționează în Franța, de ce nu ar funcționa oriunde altundeva în Europa?

Dimpotrivă, succesul multor țări ale Lumii Noi în integrarea imigranților nu are nimic a face cu „miturile lor fondatoare”. În realitate, doar Statele Unite s-au format întemeindu-se pe ideea imigrării. Majoritatea celorlalte țări ale Lumii Noi s-au întemeiat pe mitul că sînt avanposturi coloniale, care reproduc în noua țară cultura Lumii Vechi. Țări precum Canada și Australia au urmărit să fie cît se poate de britanice, adică (printre altele) cît se poate de „albe” și protestante. Imigrarea pe scară largă din țările ne-britanice a fost așadar interzisă foarte mult timp, constituind un fenomen relativ recent în comparație cu Statele Unite. Într-adevăr, pînă în anii '60, Australia s-a definit ca „Australia Albă” și a urmărit să fie mai „britanică decît britanicii”.

Totuși, faptul că Australia nu s-a întemeiat pe mitul deschiderii față de imigrație nu a împiedicat-o să îi integreze pe nou-veniți. Dimpotrivă, într-o perioadă relativ scurtă de timp, s-a redefinit complet pe sine, dintr-o țară britanică monoculturală, într-o țară „asiatică” multiculturală. În momentul de față ea acceptă mai mulți imigranți *per capita* decît oricare altă țară din lume, majoritatea lor fiind non-albi și non-creștini. Cu toate că Australia s-a întemeiat pe un mit al colonizării britanice și nu pe un mit al imigrației multietnice, ea urmează acum foarte îndeaproape exemplul mai vechilor țări de imigrație precum Statele Unite.

Adevărul este că acest model de integrare a imigranților a funcționat în multe țări diferite, pentru multe grupuri diferite de imigranți, în ciuda unei lungi istorii anterioare de excludere. Dacă Australia, una din ultimele bastioane ale culturii imperiale britanice, poate adopta acest model și îl poate face să funcționeze, de ce nu ar putea face același lucru și țările Lumii Vechi? Tocmai acest lucru l-a făcut Suedia de curînd. A adoptat politicile de naturalizare și multiculturalism, foarte asemănătoare cu cele ale țărilor tradiționale de imigrație, încurajînd nou-veniții să se considere viitori cetățeni. Dacă Suedia, una dintre cele mai omogene și mai compacte societăți sub aspect etnic poate adopta această politică și o poate face să funcționeze, de ce nu ar putea Germania, Italia, Ucraina sau Ungaria?

Dihotomia Lumea Nouă/Lumea Veche este prea reduționistă pentru a ne fi de folos în analiza provocărilor pe care le prezintă pluralismul etnocultural. Desigur că există deosebiri între țările Lumii Noi și cele ale Lumii Vechi, dar aceste deosebiri sînt adesea mai puțin semnificative decît cele existente între diferitele tipuri de grupuri afit din țările Lumii Vechi cît și din cele ale Lumii Noi. Minoritățile naționale din Lumea Nouă se deosebesc total de grupurile de imigranți din Lumea Nouă în ce privește nevoile și aspirațiile lor, deși se aseamănă foarte mult cu minoritățile naționale din Lumea Veche. Quebecanii din Canada au mult mai multe în comun cu catalanii din Spania sau cu ungurii din România, decît cu imigranții mai noi din Canada. Același lucru este valabil pentru celelalte categorii ale pluralismului etnocultural: iaponii din Suedia au puține lucruri în comun cu imigranții din Suedia, dar mult mai multe cu popoarele indigene din America de Nord și Siberia. Imigranții ilegali din Statele Unite au puține în comun cu cetățenii imigranți din Statelle Unite, în privința statutului lor social, politic și economic, dar au multe în comun cu imigranții ilegali din Olanda. Și așa mai departe.

Astfel, nu văd nici o justificare pentru a exclude aplicabilitatea modelului occidental de integrare a imigranților la spațiul ECE²⁸. Dar, ca și în cazul minorităților naționale, există în ECE factori de natură să complice lucrurile și care ar putea îngreuna adoptarea acestui model. Am în vedere aici mai ales faptul că majoritatea celor care imigrează în prezent în ECE sînt refugiați în căutarea unui azil, mai degrabă decît imigranți voluntari primiți în țară printr-o politică de imigrare. Acest lucru ridică îndoieli în privința obiectivului integrării.

Desigur, democrațiile occidentale primesc și ele mulți refugiați. Istoric vorbind, democrațiile occidentale i-au tratat pe refugiați, în ce privește rezidența și integrarea, aproape în același fel ca pe imigranți. Guvernul (și populația în general) se așteaptă ca refugiații, asemeni imigranților, să se stabilească permanent și să obțină cetățenia în noile lor țări, iar această așteptare a fost confirmată de practică.

După cum observă Zend, acest lucru este în curs de schimbare mai ales în Europa de Vest, unde multe țări tind mai degrabă spre un sistem de „protecție temporară” a refugiaților, decât spre o stabilire permanentă a acestora. Dar în majoritatea țărilor de imigrație din Vest, se așteaptă în continuare din partea refugiaților să se stabilească permanent și să dobândească cetățenia. Una din explicațiile acestui lucru este că cei care se refugiază în democrațiile apusene sosesc de obicei în număr mic și de la distanțe mari. Refugiații nu vin în Vest dintr-un stat vecin, ci din altă parte a lumii și sosesc mai degrabă individual sau în familie, decât în grupuri mari. Astfel, lor le este mai ușor să se integreze și mai greu să se întoarcă în țara lor de origine. În ECE, dimpotrivă, refugiații sosesc adesea în număr mare, de la distanțe mici, lucru care îngreunează integrarea și face întoarcerea lor mai probabilă.

În aceste condiții, nu este clar dacă este mai potrivită încurajarea integrării imigranților sau mai degrabă acordarea pur și simplu a unui azil sigur pînă cînd situația din țara lor de origine se îmbunătățește. Acest conflict între încurajarea integrării și asigurarea protecției temporare este discutat în amănunțime în lucrările scrise de Gavrilova (Rusia), Zend (Ungaria) și Crnobrnja (Iugoslavia).

Afît Zend cît și Crnobrnja sugerează că protecția temporară va rămîne obiectivul major al politicii din ECE cu privire la refugiați. Dar chiar și aici, este posibil ca țările ECE să adopte treptat modelul occidental de integrare, cu excepția cazurilor în care este sigur că refugiații se vor întoarce curînd în țara lor de origine. În cele mai multe cazuri, refugiații vor rămîne în noua lor țară timp de mulți ani și, cu timpul, ea va deveni noua lor patrie. Ca și lucrătorii sezonieri turci, s-ar putea ca ei să rămîna credincioși speranței de a se întoarce în țara lor de origine. Dar dacă ei rămîn destul timp pentru a-și găsi o slujbă și a-și întemeia o familie în noua țară, plecarea lor este foarte puțin probabilă. În această situație, singura soluție viabilă și justă pe termen lung este de a permite și de încuraja integrarea lor în ansamblul societății. Acesta este singura cale de evitare a nedreptăților și a conflictelor asociate cu marginalizarea metecilor. După cum sugerează Gavrilova și Ossipov, prin adoptarea unei astfel de politici nu numai că se evită pericolele marginalizării, dar se și permite țării să profite din plin de educația și de îndemînarea profesională a refugiaților, așa încît ei devin un profit pentru țară, și nu o cheltuială.

Așadar, aș spune că în ce privește aceste două categorii largi, minoritățile naționale și imigranții, principiile care se elaborează în democrațiile occidentale sînt potențial aplicabile și în ECE, deși este probabil ca implementarea lor să fie mai dificilă.

Dar există alte cazuri mai importante pentru care nu există analogii evidente în experiența statelor occidentale și pentru care Vestul nu poate oferi modele sau principii utile. Voi menționa patru dintre ele.

(a) *Romii* se deosebesc de imigranți sau de minorități naționale deoarece „patria” lor este pretutindeni și nicăieri. Unii teoreticieni din ECE sînt de părere că situația afro-americanilor este exemplul occidental cel mai apropiat, de vreme ce nici ei nu sînt niciunde concentrați teritorial și, indiferent unde ar trăi, se află pe ultima treaptă socială. Mai mult, după cum observă Mihalikova, romii, ca și afro-americanii, ezită dacă să urmărească integrarea cît mai rapidă sau să urmărească recunoașterea lor ca o cultură separată și distinctă. S-a urmărit astfel cu interes dacă vreuna din politicile adoptate în America în privința negrilor ar fi potrivită în cazul romilor (de exemplu, „acțiunile afirmative”). Totuși, deoarece aceste politici nu au fost foarte eficiente în îmbunătățirea situației negrilor, nu este limpede ce putem aștepta de la ele în cazul romilor.

Mai mult, situația negrilor este în realitate destul de diferită de cea a romilor. Ei nu au o limbă distinctă și au trăit totdeauna în comunități stabile în America. În plus, în ciuda istoriei de discriminare (și desigur, în parte, datorită istoriei de segregare), negrii au reușit să-și construiască un set larg de instituții sociale, pînă la colegii și universități proprii. Pentru majoritatea negrilor moștenirea instituțiilor separate implică ambivalență, de vreme ce instituțiile segregate ale negrilor au apărut doar ca rezultat al excluderii lor din instituțiile albilor. Totuși, realitatea este că, odată cu sfîrșitul sclaviei, negrii au dispus de foarte multe instituții, deținînd multe din instituțiile moderne care le-au lipsit romilor de-a lungul timpului. Așadar, pentru negrii problema este ce să facă cu instituțiile separate pe care le-au moștenit, în timp ce pentru romi întrebarea este dacă să construiască astfel de instituții.

(b) *Rușii din străinătate apropiată*. După cum susține Gavrilova, mulți etnici ruși au părăsit Rusia în perioada post-belică pentru a se muta în alte țări ale Uniunii Sovietice, unde ei au format o minoritate a populației. Totuși, după cum remarcă Pettai și Jaworsky, acești ruși care după război s-au stabilit în țările învecinate, nu se considerau o „minoritate” sau „imigranți” în altă țară, ci că se deplasează în interiorul aceleași țări, o țară în care rușii formau, luată în ansamblu, majoritatea. Astfel ei se așteptau să găsească — și au găsit — un set întreg de instituții și servicii în limba rusă, oriunde ar fi mers în Uniunea Sovietică.

Totuși, ei se găsesc acum într-o poziție minoritară în cadrul statelor care au devenit de curând independente. În timp ce acceptă treptat faptul că sînt o „minoritate”, ei nu se consideră totuși o minoritate de imigranți. Mai degrabă, ei se așteaptă și cer să fie menținute toate instituțiile ce funcționează în limba rusă, cu care ei s-au obișnuit. Astfel, ei revendică tipurile de drepturi care sînt cerute în mod obișnuit de minoritățile naționale — nu doar dreptul la cetățenie, ci continuarea existenței și finanțării școlilor și instituțiilor separate și a autonomiei locale.

Cu toate acestea, pentru unii membri ai societății majoritare acești locuitori sînt mai mult niște imigranți ilegali, care nici nu ar fi avut dreptul să intre în țară de vreme ce au făcut-o ca urmare a ocupației militare a Armatei Roșii. Ca imigranți ilegali, ei au în cel mai bun caz dreptul de a dobîndi cetățenia numai după ce și-au dovedit loialitatea și dorința de a se integra (de exemplu, prin învățarea limbii țării respective). În cel mai rău caz, li se poate refuza permanent cetățenia și rezidența legală, ca și în cazul imigranților ilegali din alte țări, în speranța că se vor întoarce în cele din urmă în patria lor. Aceasta a fost într-adevăr speranța exprimată de unii naționaliști din Letonia și Estonia.

Este greu să ne imaginăm un contrast mai izbitor între percepții. Etnicii ruși resping cu tărie eticheta de imigranți ilegali întrucît imigrarea lor a fost legală nu doar din punctul de vedere al legislației Uniunii Sovietice, dar și din cel al dreptului internațional, care susține dreptul fundamental de deplasare liberă pe întreg teritoriul unei țări. (În această privință este important să ne amintim că majoritatea țărilor au recunoscut granițele Uniunii Sovietice și astfel putem susține că în Carta Națiunilor Unite se indică implicit că etnicii ruși aveau libertatea fundamentală de a se stabili în oricare dintre Republicile Sovietice). Ei nici măcar nu se consideră imigranți de vreme ce nutriră speranța și fuseseră asigurați că vor dispune de întregul set de instituții în limba rusă, oriunde se vor stabili în Uniunea Sovietică, iar fără această asigurare, nu s-ar mai fi stabilit în țările vecine²⁹.

În ciuda acestor percepții foarte diferite, există dovezi că cele două părți converg spre un fel de model de integrare a imigranților. Naționaliștii au renunțat la speranța că prin refuzul acordării cetățeniei depline etnicilor ruși îi vor încuraja pe aceștia să părăsească țara. Ca și în cazul metecilor din Europa de Vest, se recunoaște tot mai mult că etnicii ruși sînt hotărîți să rămînă. După cum remarcă Antane și Tsilevich, doar o parte infimă a etnicilor ruși din Letonia plănuiesc să se întoarcă în Rusia, chiar și dacă nu vor putea obține cetățenia letonă.

Astfel, naționaliștii din Letonia și Estonia au acceptat vrînd-nevrînd că trebuie să le ofere etnicilor ruși cetățenia și șansa de a se integra. Dar Țările Baltice nu sînt în continuare dispuse să-i considere pe etnicii ruși o minoritate națională și continuă să reducă numărul de instituții care funcționează în limba rusă. Pe scurt, naționaliștii speră acum că etnicii ruși se vor considera în cele din urmă „imigranți” și vor accepta să se integreze în societatea letonă sau estonă, chiar dacă aveau despre sine o concepție foarte diferită cînd s-au mutat în Țările Baltice. Și, după cum remarcă Pettai, se pare că mulți ruși sînt de acord să accepte această redefinire oricît de greu le-ar fi, atîta timp cît simt că există o perspectivă reală de integrare pentru ei și pentru copiii lor. Rușii care s-au stabilit aici nu se considerau imigranți, dar nici nu au fost primiți de către societatea gazdă ca viitori cetățeni; însă dacă ambele părți își vor putea reconsidera atitudinea, modelul de integrare al imigranților ar putea totuși contribui la conturarea unei înțelegeri stabile.

(c) *Tătarii din Crimeea* au adoptat denumirea de „popor indigen” și au apelat la forumurile internaționale pentru a fi recunoscuți ca atare. Eu cred că aceasta este o folosire idiosincronică a termenului de „popor indigen”. În accepțiunea obișnuită, ceea ce deosebește minoritățile naționale de popoare indigene este că primele s-au luptat dar au fost învinse în procesul de formare a statelor din Europa, în timp ce ultimele au fost pînă foarte de curînd complet izolate de acest proces și și-au păstrat astfel un mod de viață pre-modern pînă nu demult în secolul nostru. Minoritățile naționale ar fi vrut să-și formeze propriile state, dar au fost învinse în lupta pentru putere politică, în timp ce existența popoarelor indigene s-a desfășurat în afara sistemului statelor europene. Catalanii și quebecanii sînt așadar, minorități naționale, în timp ce laponii și eschimoșii nord-americani sînt popoare indigene.

Conform acestui mod de a defini lucrurile, tătarii se apropie mai mult de minoritățile naționale decît de popoarele indigene. Hanatul Tătar a fost un concurent activ în politica europeană modernă, iar dacă balanța puterii s-ar fi înclinat puțin altfel, s-ar fi putut cu ușurință consolida ca stat european independent. Însă tătarii au pierdut, iar acum se confruntă cu multe din problemele pe care le au minoritățile naționale, de exemplu, lupta dusă împotriva presiunii construcției naționale a majorității, pentru recîștigarea drepturilor lingvistice și a competenței de a se autoguverna.

Nu putem nega că, cel puțin după unele definiții, tătarii pot fi numiți „popor indigen”. Nu există o definiție universal acceptată a „popoarelor indigene”, iar unele dintre definițiile existente i-ar include într-adevăr pe tătari.

Dar indiferent de terminologia pe care o folosim, mi se pare că tătarii se deosebesc profund de majoritatea popoarelor indigene din Vest. Cazul tătarilor nu este mai special prin faptul că sînt „indigeni” (ei sînt la fel de indigeni ca ungurii din Bazinul Carpatic), ci mai degrabă prin aceea că au suferit groaznică deportare în masă din Crimeea din timpul celui de al doilea război mondial. Prin aceasta, tătarii se deosebesc nu doar de minoritățile naționale din Vest, dar și de majoritatea popoarelor indigene. Desigur că unele popoare indigene au fost supuse unei noi rezidențe, forțate, adesea sub aceleași pretexte de securitate națională, dar această deportare a lor fie că s-a întîmplat așa de demult încît nimeni nu se mai gîndește serios să se întoarcă (de exemplu indienii Cherokee din Statele Unite), fie oamenii s-au putut întoarce la vechile lor pămînturi pentru că nimeni nu le ocupase în absența lor (de exemplu, eschimoșii din nordul Canadei). Spre deosebire de aceștia, deportarea tătarilor este destul de recentă pentru ca întoarcerea să constituie o opțiune viabilă, dar între timp toate pămînturile și averile lor au trecut în mîinile ocupatorilor, care acum nu cunosc altă patrie decît Crimeea.

Așadar, problema distinctă cu care se confruntă tătarii este cum să rezolve problemele revenirii și ale compensării pentru nedreptatea din trecut. Din cîte știu, nimic din experiența teoretică sau practică occidentală nu poate oferi răspunsuri acestor probleme.

(d) *Cazacii*. Grupurile de cazaci au adoptat denumirea de „națiune” și au formulat revendicările naționaliste obișnuite, de autodeterminare în acele teritorii din Rusia și țările învecinate acesteia în care sînt prezenți în număr mare. Totuși, după cum remarcă Opalski, modul în care cazacii se concep pe sine ca națiune prezintă multe trăsături derutante. Timp de secole, ei au fost mai degrabă o castă militară în cadrul națiunii ruse, răspîndiți pe tot teritoriul Imperiului Rus, decît o națiune separată înrădăcinată pe propriul teritoriu, ducîndu-și existența aparte de națiunea rusă și în paralel cu aceasta. Pînă și astăzi, cazacii continuă să se considere purtătorii „adevăraturii” rusianism și apărătorii culturii naționale rusești în fața pericolului reprezentat de popoarele și influențele neslave. Este ceva contradictoriu între modul în care cazacii urmăresc să protejeze cultura națională a Rusiei și, în același timp, urmăresc să se separe politic și teritorial de această cultură. Aceeași schizofrenie se manifestă și în modul în care decid cine se poate sau nu numi „cazac”; în anumite contexte, accentul cade asupra originii etnice, diferită de cea a rușilor; în alte situații însă, demarcația dintre cazaci și etnicii ruși se șterge pînă la a deveni invizibilă.

Oricum, în ciuda pretențiilor cazacilor la autonomie teritorială și recunoaștere a unei patrii a lor naționale, în Rusia nu există regiuni în care ei să fie majoritari, și nu este clar în ce fel este fezabilă ideea unei „Republici Cazace”.

Dată fiind dificultatea de a-și diferenția clar naționalitatea de cea a rușilor și dată fiind lipsa lor de concentrare teritorială, cazacii și-au cheltuit cea mai mare parte din energia politică nu pentru a obține autodeterminarea națională, ci pentru două scopuri mai realiste: (a) „reabilitarea” și recunoașterea lor oficială după anii îndelungați în care orice manifestare a identității cazace a fost reprimată de comuniști, ca și restituirea sau compensarea pentru averile expropriate; (b) cîștigarea (sau recîștigarea) diferitelor drepturi specifice pentru comunitatea lor în cadrul instituțiilor rusești generale, cum sînt armata, economia și parlamentul. Aceste drepturi includ neimpozitarea creditelor, garantarea reprezentării politice și echivalentul unui program de acțiuni afirmative în armată.

Aceste două scopuri s-ar potrivi mai bine situației curente a cazacilor, care sînt acum ireversibil amestecați cu națiunea rusă majoritară și încorporați în cadrul acesteia. Este totuși puțin probabil că ei vor renunța la retorica naționalității în viitorul apropiat și, de aceea, nu este clar dacă aceste forme de reabilitare și recunoaștere nu vor fi folosite ca o punte către o formă mai cuprinzătoare de separatism.

De asemenea, nu este limpede care dintre aceste drepturi specifice unor tipuri diferite de comunități, pot fi susținute din punct de vedere al normelor liberal-democratice. În timp ce cazacii au suferit o represiune deosebită sub regimul comunist, fiind astfel îndreptățiți la o formă sau alta de reabilitare și recunoaștere, se pare că multe dintre revendicările lor le-ar acorda o măsură nemeritată de putere și resurse. Cu alte cuvinte, se pare că ceea ce cazacii cer este restaurarea privilegiilor nedrepte, nu doar o compensare corectă pentru nedreptățile din trecut.

Aceasta este una dintre componentele problemei generale a identității cazacilor. Se pare că dreptul de a governa asupra altora a devenit parte integrantă a însăși ideii de „cazacitate”. După cum spune Opalski, „*cheia succesului și ideea de bază a ethosului cazac este dominația*”. Nu este nimic neobișnuit ca o comunitate etnică sau națională să se definească pe sine în opoziție cu alte grupuri. Dar cazacii se definesc pe sine nu numai în opoziție cu alte comunități, dar și ca dominanți asupra altor grupuri. Se pare, într-adevăr, că acesta este singurul mod în care cazacii sînt capabili să-și mențină un simț coerent al identității distincte și al organizării comunității

lor. Dacă ar renunța la această pretenție de dominare, nu este sigur că ar mai avea vreun temei sau motiv pentru a se delimita de alți ruși sau pentru a continua să se mobilizeze pentru obținerea drepturilor minorităților etnice.

În măsura în care acest lucru este adevărat, este evident că devine foarte dificilă, dacă nu imposibilă, reconcilierea drepturilor speciale pentru comunitatea de cazaci cu normele liberal-democratice. În orice caz, nimic din experiența occidentală nu ne poate indica cum să rezolvăm această problemă.

În toate aceste cazuri și în multe altele din ECE care s-ar putea aminti aici, avem nevoie de niște modele total diferite de echitate etnoculturală.

5. Concluzii

În această lucrare am încercat să conturez câteva din contribuțiile recente privitoare la drepturile minorităților aparținând politologilor occidentali și să identific unele din modurile în care ele ar putea fi relevante pentru țările din ECE. Țările occidentale au avut de învățat câteva lecții aspre de-a lungul anilor în privința tratării relațiilor etnice într-o democrație și să sperăm că țările din ECE vor putea învăța ceva din aceste greșeli, evitând astfel unele din problemele care au tulburat democrațiile occidentale în trecut. Totuși, problemele din fostele țări comuniste sînt din multe puncte de vedere unice, aspecte sub care Vestul nu oferă nici un fel de modele sau soluții.

Dar mai este o lecție pe care democrațiile occidentale au învățat-o și pe care nu am discutat-o încă, deși poate că este cea mai importantă, și anume, că disputele și conflictele în privința modalității de tratare a diversității etnoculturale nu vor dispărea sau nu se vor rezolva în mod spontan. Ele reprezintă o trăsătură permanentă a democrațiilor liberale, care trebuie abordată fără ocolișuri.

Putem privi chestiunea aceasta fie dintr-un punct de vedere optimist, fie dintr-unul pesimist. Vestea bună din democrațiile occidentale este că societățile pot învăța să-și rezolve diviziunile etnoculturale într-un mod pașnic și în concordanță cu normele liberal-democratice. Vestea rea este că simpla aderență la normele liberal-democratice nu rezolvă de la sine aceste probleme. În fapt, ceea ce dovedesc democrațiile occidentale este că instituționalizarea și consolidarea normelor liberal-democratice nu ajută cu nimic la reducerea acuității identităților etnoculturale din cadrul societății.

Acesta este un aspect important, aș dori deci să închei prin a-l clarifica. Până foarte de curînd, mulți liberali occidentali au sperat și s-au așteptat ca faliile etnoculturale să dispară, punînd în consecință persistența conflictelor etnoculturale pe seama unor factori temporali despre care presupuneau că vor dispărea cu timpul. Liberalii occidentali susțineau că, în realitate, conflictul etnocultural este un produs secundar al unei alte probleme, mai profunde, și că va dispărea odată ce această problemă mai profundă va fi rezolvată.

De exemplu, unii liberali susțineau că adevărata problemă este incompleta democratizare și nedesăvîrșirea statului de drept, și că conflictele generate de acestea au fost puse pe seama conflictelor etnoculturale. Conform acestei concepții, odată ce drepturile și instituțiile democratice vor fi stabilite în mod eficace și vor fi accesibile tuturor cetățenilor, oamenii nu se vor mai mobiliza pe baza apartenenței etnoculturale.

Alți liberali susțineau că conflictul etnocultural este un produs al lipsei modernizării și bunăstării economice. Conform acestei concepții, adevărata problemă este că unii oameni se simțeau lăsați în urmă în procesul modernizării și odată ce se va atinge un anumit nivel de dezvoltare economică, accesibil tuturor cetățenilor, aceștia nu se vor mai mobiliza pe baza apartenenței etnoculturale.

O altă opinie împărtășită de liberali era că conflictul etnocultural se datorează persistenței unor stereotipuri și prejudecăți personale iraționale bazate pe ignorarea „celuilalt”. Conform și acestei concepții, odată ce oamenii vor dobîndi și vor interioriza deprinderile democratice ale toleranței și respectului reciproc, nu se vor mai mobiliza pe baza apartenenței etnice.

Sau, în sfîrșit, unii liberali susțineau că conflictul etnocultural este rezultatul amestecului străin în treburile interne și al folosirii agenților provocatori străini care răspîndesc minciuni și denaturări pentru a încuraja minoritățile, de altfel satisfăcute, să se plîngă de modul cum sînt tratate. Conform acestei concepții, odată ce se vor difuza informații corecte și se va demasca amestecul străin, va dispărea și mobilizarea etnoculturală.

Toate aceste explicații ale conflictelor etnoculturale sugereau că, odată cu stabilirea fermă a unei democrații prospere, atît instituțională, cît și în termenii culturii societății, puterea și mobilizarea politică a identităților etnoculturale va dispărea sau cel puțin se va diminua substanțial.

Însă noi știm acum că aceste prognoze au fost eronate. Nu există nici cea mai mică dovadă în democrațiile occidentale că realizarea democrației, a prosperității economice și a toleranței personale va duce la o diminuare a mobilizării etnoculturale. Dimpotrivă, în loc să scadă, revendicările etnoculturale din țările occidentale au

crescut, chiar dacă aceste scopuri au fost atinse. Realizarea democratizării, a prosperității și toleranței este strâns legată de creșterea mobilizării etnoculturale.

Să luăm de pildă relațiile dintre francezi și englezi în Canada. Cu patruzeci de ani în urmă, quebecanii erau săraci și inactivi politic, fiind guvernați de niște elite politice autocrate împreună cu Biserica Catolică, și fiind totodată supuși unor mari discriminări și prejudecăți din partea anglo-canadienilor. Astăzi, nivelul lor de trai este același cu al anglo-canadienilor, au o democrație puternică în Quebec și sînt reprezentați mai mult decît proporțional în guvernul federal și central. Sondajele publice arată că prejudecățile englezilor față de francezi practic au dispărut (după cum au dispărut și prejudecățile francezilor față de englezi). La nivel individual, practic nu există animozități, antipatie sau stinghereală între membrii celor două comunități; de exemplu, marea majoritate s-ar bucura dacă cineva din cealaltă comunitate s-ar muta în casa de alături sau dacă s-ar căsători cu un membru al familiei lor.

Ne-am putea aștepta astfel, ca naționalismul quebecan să se fi diminuat de-a lungul acestor patruzeci de ani. De fapt, s-a întîmplat tocmai invers. Sprijinul pentru naționalismul quebecan, chiar și pentru secesiune, a crescut în mod constant. Acest lucru nu se întîmplă doar în Canada. Putem observa același fenomen în Belgia, unde democratizarea și dezvoltarea economică din Flandra este în strînsă legătură cu intensificarea naționalismului flamand, și în Spania, unde democratizarea și prosperitatea economică din Catalonia a fost însoțită de intensificarea naționalismului catalan. Și putem observa aceeași tendință în rîndurile multor comunități de imigranți, care luptă cu tenacitate pentru recunoașterea identității etnice, chiar dacă beneficiază de același nivel de bunăstare economică și reprezentare politică ca al comunității majoritare.

Democrația, prosperitatea economică și toleranța personală sînt desigur niște bunuri importante, valoroase în sine. Dar în sine, ele nu reprezintă, nici dacă le considerăm în ansamblu, un răspuns la problemele diversității etnoculturale. Reconcilierea cu diversitatea etnoculturală va rămîne o sursă puternică de conflict — care s-ar putea într-adevăr intensifica — chiar dacă toate aceste bunuri sînt asigurate. Aceasta este cea mai importantă lecție pe care a avut-o de învățat Vestul. Doar în momentul în care guvernele occidentale au acceptat acest fapt, au putut începe să învețe cum să trateze relațiile etnoculturale într-un mod pașnic și democratic, și să realizeze tipul de progres despre care am vorbit în secțiunea 3 a acestui studiu.

Nu văd nici un motiv pentru a crede că ECE se va deosebi sub acest aspect. Mulți oameni din țările ECE susțin astăzi că în realitate conflictele etnice sînt un substitut sau o transferare a conflictelor datorate democratizării incomplete și a dezvoltării economice insuficiente, și că ar trebui așadar să ignorăm revendicările comunităților etnoculturale și să ne concentrăm toate energiile asupra problemei „reale”. Ei spun că putem lăsa la o parte, de pildă, cererile rusofonilor din Ucraina sau ale ungarilor din Slovacia, deoarece aceste cereri vor dispărea odată ce vor fi instituite democratizarea adevărată, dezvoltarea economică și statul de drept. Aceste cereri nu sînt decît un produs secundar, și nu problema „reală”.

Această negare sau denigrare a seriozității identităților etnoculturale este tocmai greșeala pe care statele democratice din Vest au repetat-o de nenumărate ori, adesea cu consecințe teribile. Este o greșeală pe care sper că nu o vor repeta țările din ECE. Dacă nimic altceva nu se învață din experiența occidentală în privința relațiilor etnoculturale, sper că țările din ECE vor recunoaște măcar importanța abordării directe a problemelor pluralismului etnocultural. □

BIBLIOGRAFIE

- Addis, Adeno (1992) „*Individualism Communitarianism and the Rights of Ethnic Minorities*”, **Notre Dame Law Review** 67/3, pp.615-76.
- Alfred, Gerald (1995) **Heeding the Voices of our Ancestors: Kahnawake Mohawk Politics and the Rise of Native Nationalism** (Oxford University Press, Toronto).
- Anderson, Benedict (1983) **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism** (New Left Books, London).
- Baker, Judit (1994) (ed.) **Group Rights** (University of Toronto Press, Toronto).
- Baubock, Rainer (1994) **Transnational Citizenship: Membership and Rights in Transnational Migration** (Edward Elgar, Aldershot).
- Buchanan, Allen (1991) **Secession: The Legitimacy of Political Divorce** (Westview Press, Boulder).
- Carens, Joseph (1989) „*Membership and Morality: Admission to Citizenship in Liberal Democratic States*”, în **W. Brubaker** (ed.) **Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America** (University Press of American, Lanham MD).
- Castles, Stephen and Mark Miller (1993) **The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World** (Mac Millan).
- Connor, Walker (1972) „*Nation-Building or Nation-Destroying*”, **World Politics** 24, pp. 319-55.

- Connor, Walker (1973) „*The Politics of Ethnonationalism*”, **Journal of International Affairs** 27/1, pp. 1-21.
- Dion, Stéphane (1991) „*Le Nationalisme dans la Convergence Culturelle*”, în R. Hudon și R. Pelletier (eds.) **L'Engagement Intellectuel: Melanges en l'honneur de Léon Dion** (Les Presses de L'Université Laval, Sainte-Foy).
- Frideres, James (1997) „*Edging into the Mainstream: Immigrant Adult and their Children*”, in S.Isajiw (ed.) **Comparative Perspectives on Interethnic Relations and Social Incorporation in Europe and North America** (Harney Publications, University of Toronto, forthcoming).
- Galenkamp, Marlies (1993) **Individualism and Collectivism and Collectivism: the concept of collective rights** (Rotterdamse Filosofische Studies, Rotterdam).
- Garet, Ronald (1983) *Community and Existence: The Rights of Groups*, **Southern California Law Review** 56/5, pp.1001-75.
- Gellner, Ernest (1983) **Nations and Nationalism** (Blackwell, Oxford).
- Gocknauer, Myron (1991) *Philosophical Musings on Persons, Groups and Rights*, **University of New Brunswick Law Journal** 40/1, pp.1-20.
- Gurr, Ted (1993) **Minorities at Risk: a Global View of Ethnopolitical Conflict** (Washington: Institute of Peace Press).
- Gutmann, Amy și Anthony Appiah (1996) **Color Conscious** (Princeton University Press)
- Hannum, Hurst (1990) *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: The Adjudication of Conflicting Rights* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).
- Harles, John (1993) **Politics in the Lifeboat: Immigrants and the American Democratic Order Westview** (Press, Boulder).
- Ignatieff, Michael (1993) **Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism** (Jaffar, Straus and Groux, New York).
- Jenson, Jane (1993) *Warning Nations: Making Nationalist Claims in Canadian Public Discourse*, **Canadian Review of Sociology and Anthropology** vol. 30, no 3, pp. 337-57.
- Johnson, Gerald (1973) **Our English Heritage** (Greenwood Press, Westport).
- Johnson, Darlene (1989) *Native Rights as Collective Rights: A Question of Group Self-Preservation*, **Canadian Journal of Law and Jurisprudence** 211, pp. 19-34.
- Karmis, Dimitrios (1993) *Cultures autochtones et libéralisme au Canada: les vertus mediatrices de communautarismes libéral de Charles Taylor*, **Canadian Journal of Political Science** 26/1, pp. 69-96.
- Kymlicka, Will (1989) **Liberalism, Community, and Culture** (Oxford University Press, Oxford).
- Kymlicka, Will (1995 a) **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights** (Oxford University Press, Oxford).
- Kymlicka, Will (1995 b) **The Rights of Minorities Cultures** (Oxford University Press, Oxford).
- Kymlicka, Will (1996) *Federalismo, Nacionalismo y Multiculturalismo*, **Revista Internacional de Filosofia Política** vol. 7, pp. 20-54. Publicat în limba engleză sub titlul *Is Federalism a Viable Alternative to Secession?* în **Secession: Between Ethnos and Demos**, ed. Percy Lehning (Routledge, London, 1998), pp. 111-150.
- Kymlicka, Will (1998) **Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada** (Oxford, University Press, Toronto).
- Levy, Iacob (1997) *Classifying Cultural Rights*, în Jan Shapiro and Will Kymlicha (eds.) **Ethnicity and Group Rights** (New York University Press, New York, pp. 22-66.
- Margalit, Avishai and Joseph Raz (1990) **National Self-Determination**, **Journal of Philosophy** 87/9, pp. 439-61.
- McDonald, Michael (1991 a) *Questions about Collective Rights*, în D. Schneiderman (ed.) **Language and the State: the Law and Politics of Identity** (Les Editions Yvon Blais, Corvansville).
- McDonald, Michael (1991 b) *Should Communities Have Rights? Reflections on Liberal Individualism*, **Canadian Journal of Law and Jurisprudence** 4/2, pp. 217-37.
- Miller, David (1995) **On Nationality** (Oxford University Press, Oxford).
- Narveson, Jan (1991) *Collective Rights?* **Canadian Journal of Law and Jurisprudence** 4/2, pp. 329-45.
- Pfaff, William (1993) **The Wrath of Nations: Civilization and the Furies of Nationalism** (Simon and Schuster, New York).
- Phillips, Anne (1995) **The Politics of Presence: Issues in Democracy and Group Representation** (Oxford University Press, Oxford).
- Raz, Joseph (1994) *Multiculturalism: A Liberal Perspective*, **Dissent**, Winter 1994, pp. 467-79.
- RCAP – *Royal Commission on Aboriginal Peoples* (1996, volume 2: **Restructuring the Relationship** (Ottawa).
- Smith, Anthony (1993) *A Europe of Nations — or The Nation of Europe?* **Journal of Peace Research** 30/2, 129-35.
- Spinner, Jeff (1994) **The Boundaries of Citizenship: Race, Ethnicity and Nationality in the Liberal States** (Johns Hopkins University Press, Baltimore).
- Svensson, Frances (1979) *Liberal Democracy and Group Rights: The Legacy of Individualism and its Impact on American Indian Tribes*, **Political Studies** 27/3, pp. 421-39.
- Iamir, Jael (1993) **Liberal Nationalism** (Princeton University Press, Princeton).
- Taylor, Charles (1992) *The Politics of Recognition*, in Amy Gutmann (ed.) **Multiculturalism and the Politics of Recognition** (Princeton University Press, Princeton), pp. 25-73.
- Taylor, Charles (1997) *Nationalism and Modernity*, în J. Mallahan and R. McKim (eds), **The Morality of Nationalism** (Oxford University Press, New York).

- Tully, James (1995) **Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity** (Cambridge University Press, Cambridge).
- Van Dyke, Vernon (1977) *The Individual, the State, and the Ethnic Communities in Political Theory*, **World Politics** 29/3, pp. 343-69.
- Van Dyke, Vernon (1982) *Collective Rights and Moral Rights: Problems in Liberal-Democratic Thoughts*, **Journal of Politics** 44, pp. 21-40.
- Van Dyke, Vernon (1985) **Human Rights, Ethnicity and Discrimination** (Greenwood, Westport).
- Walzer, Michael (1983) **Spheres of Justice** (Basic Books, New York).
- Walzer, Michael (1992 a) *Comment*, in Amy Gutmann (ed.) **Multiculturalism and the Politics of Recognition** (Princeton University Press).
- Walzer, Michael (1992, b) **What Means to be an American** (Marsilia, New York).
- Weber Eugene (1976) **Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France** (Chatto and Windus, London).
- Young, Iris Marion (1990) **Justice and the Politics of Difference** (Princeton University Press, Princeton).

NOTE

1. Cel mai important dintre aceștia a fost Vernon Dyke care a publicat o seamă de eseuri pe această temă în anii '70 și începutul anilor '80 (eg. Van Dyke 1977; 1982 și 1985). Au existat, de asemenea, citiva juriști care au dezbătut rolul drepturilor minorității în dreptul internațional și despre legătura lor cu principiile de non-discriminare ale drepturilor omului.
2. Baubok 1994; Buchanan 1991; Kymlicka 1995 a; Miller 1995; Spinner 1994; Tamir 1993, Taylor 1992, Tully 1995, Young 1990; Phillips 1995. Nu cunosc cărți curpinzătoare scrise de filosofi în limba engleză pe aceste teme datînd de dinainte de 1990. Pentru colecții de articole filosofice recente pe aceste chestiuni, vezi Kymlicka 1995 b, Baker 1994.
3. Waltzer 1992, 100-1. Vezi de asemenea Waltzer 1992 b: 9
4. Pfaff 1993: 162; Ignatieff 1993
5. Taylor 1992
6. Pentru o discuție detaliată asupra acestor patru subiecte, vezi Kymlicka 96
7. Weber 1976
8. Johnson 1973:119
9. Eg. Miller 1995; Tamir 1993; Margalit and Raz 1990 – Taylor 1997. Pentru o relatare sociologică mai largă vezi Brubaker 1997
10. Despre omniprezența acestui proces, vezi Gellner 1983; Anderson 1983
11. Taylor 1997, p. 34
12. Despre adoptarea limbii națiunii de către aborigeni, vezi Jensen 1993, Alfred 1995, RCAP 1996.
13. Gurr 1993; Hannum 1990; Lapidot 1996
14. A. Smith 1993: 131, cf. Connor 1972: 350-1; 1973: 20
15. Pentru o descriere mai detaliată a teoriei și practicii federalismului multinațional, vezi Kymlicka 1996.
16. Nu are nici o importanță faptul că în marile țări de imigrație și în multe alte democrații occidentale refugiații care primesc azil sînt incluși în acea categorie de imigranți care au dreptul de a deveni cetățeni. Într-adevăr, politica guvernamentală în ce privește stabilirea și naturalizarea refugiaților este practic identică cu politica pentru imigranți și istoric vorbind, refugiații au urmat același model de integrare ca mulți alți imigranți voluntari.
17. Există, bineînțeles, excepții. Mulți oameni imigrează pentru a scăpa de persecuția din țara lor, cauzată de credințele religioase sau de identitatea etnoculturală. Dar asemenea oameni sînt mai degrabă refugiați decît imigranți.
18. Pentru o pledoarie a acestui drept, vezi Kymlicka 1998
19. Spinner 1994
20. Pentru dezbaterile referitoare la aceste comunități, vezi Spinner 1994. Invocarea libertății credinței este controversată, deoarece ea privilegiază libertatea unei comunități de a-și impune crezul asupra libertății membrilor de a se îndoii și poate de a-și revizui credințele religioase. Ea dă comunității dreptul de a trăi în conformitate cu tradițiile ei chiar pe socoteala limitării libertății individuale de conștiință. Aceasta nu este concepția tradițional-liberală a libertății religiei care privește libertatea individuală de conștiință ca fundamentală și autonomia comunității ca derivînd din aceasta. Sau așa dovedesc în Kymlicka 1995 a, capitol 8
21. Walzer 1983
22. Vezi Bauböck 1994, Carens 1989, Walzer 1983
23. Castles and Miller 1993
24. Pentru dezbateri utile privind statutul și drepturile afro-americanilor și legătura lor cu normele liberal-democratice vezi Spinner, Gutmann și Appiah 1996.
25. Jonathan Glover, *Nations, Identity and Conflict*, în Robert McKim and Jeff McMahan (ed.) **The Morality of Nationalism** (Oxford University Press, 1997, p. 29.
26. Pentru mai multe informații despre distincția dintre cosmopolitism ca ideologie și ca realitate a culturilor moderne, vezi *From Enlightenment Cosmopolitanism to Liberal Nationalism*, în **The Enlightenment: Then and Now**, ed. Steven Lukes and Martin Hollis, Policy Press, în curs de apariție.
27. Pentru mai multe dezbateri vezi *Misunderstanding Nationalism*, Dissent, Winter 1995, pp. 130-7.
28. Trebuie să fac observația că opoziția dintre Lumea „Veche” și Lumea „Nouă” este adesea folosită într-un mod ipocrit și egoist de ambele părți ale Atlanticului. În Americi ideea unei „Lumi Noi” a fost folosită pentru a nega drepturile, pînă și existența, indigenilor. Guvernele din America de Nord ca și cele din America de Sud au susținut consecvent, prima dată în

Liga Națiunilor iar acum în U.N., că deoarece ele sînt țări de imigrație, nu au minorități și astfel prevederile înțelegerilor internaționale asupra drepturilor minorităților nu se aplică în Americi. Această falsitate este înrădăcinată în negarea rasiștă de către colonizatorii europeni a umanității indigenilor, dar a fost de asemenea folosită pentru negarea drepturilor altor comunități de mult stabilite care au fost colonizate involuntar sau cucerite (ex. porto-ricanii)

29. După cum remarcă Gavrilova, emigrarea rușilor în țările vecine a luat sfîrșit și și-a schimbat direcția imediat ce aceste asigurări au fost puse la îndoială la sfîrșitul anilor '80.

Traducere de Liviu Bold

*

*Will KYMLICKA, doctor în politologie al Universității din Oxford, autorul a patru cărți publicate de Oxford University Press: **Liberalism, Community and Culture** (1989), **Contemporary Political Philosophy** (1990), **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights** (1995) și **Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada** (1998), este totodată editorul volumelor **Justice in Political Philosophy** (Elgar, 1992), **The Rights of Minority Cultures** (Oxford, 1995) și **Ethnicity and Group Rights** (N.Y.U; 1997). În prezent, el este academician la catedra de filosofie de la Queen's University din Kingston, Canada.*